

jubileumnummer: 25 jaar de Helling

NR 4 · WINTER 2012 – 2013 · €8,50 · kwartaalblad voor linkse politiek

Sing
want
nóg
dijk
leid

Cia Franssens

"Als iemand mij zou vragen: waar voel jij je het meest verantwoordelijk voor? Dan denk ik eerst aan al diegenen die me lief zijn, die heel dicht bij me staan. Mijn dochter, kleindochters en zoon, schoonzoon, lief, zoonlief, vriendinnen en vrienden, verdere familie... en zo groeit het door naar collega's van mijn werk, bewoners van mijn buurt, en verder naar de stad. Het is dat gevoel dat je ervoor zou willen zorgen dat het met iedereen goed gaat.

Ik ben een praktisch mens. Verantwoordelijk zijn is wat je doet. Je bent verantwoordelijk voor wat je doet. Daarom staat dat wat ik doe dichtbij wat ik denk, voel, wil. Ook kijken en luisteren ervaar ik de laat-

ste tijd meer als verantwoordelijkheid. Genieten past ook in dat rijtje. Als ik rust uitstraal en zelf geniet, dan geef ik ook iets aan anderen. Soms denk ik na over de dood en wat ik dan meegeef aan diegenen die ik achterlaat. Misschien troost of misschien iets wat kracht kan geven. Zo betekent verantwoordelijkheid voor anderen dat je ook verantwoordelijk met jezelf omgaat.

Daarom hou ik van koken. Dat vertaalt het best wat ik wil geven: herinneringen aan smaak, sfeer, geborgenheid. Zorgen voor elkaar. Ik voel me daarom ook verantwoordelijk voor wat ik koop. Wat ik eet mag geen leed veroorzaken, niet aan mensen en niet aan de natuur.

Leven, werken en wonen zie ik daarom als een geheel.

Bij de oprichting van drukkerij Raddraaier in 1978 – ik was toen 24 – speelde behalve mijn verbinding met het grafische vak ook het verlangen een rol om mijn eigen leven actief te willen bepalen. Via de Raddraaier en het drukwerk dat we voor vele actiegroepen en sociale bewegingen verzorgden, ben ik een verbinding aangegaan met een groep mensen die ervoor kozen om hun leven in eigen hand te nemen. Zo ging het om het recht op wonen, geen wapentuig, geen kernenergie, eigen scholen, enzovoort.

Als wij weer een prachtig boek gedrukt hebben en ik weet dat dit

gebeurd is door perfect teamwork en dus door aandacht, maakt me dat vrolijk. Dat gebeurt ook als mijn kleindochter zegt: jij bent de oma met wie ik fijn kan nadenken, of als ik een petitie teken op Avaaz.org om het geweld tegen vrouwen te stoppen en ik zie op de site dat er iedere seconde iemand anders ergens op deze wereld net als ik tekent tegen dit geweld. Dat geeft energie. Dan zie ik hoe zinvol het is om verantwoordelijkheid te nemen."

Cia Franssens is eigenaar van drukkerij de Raddraaier in Amsterdam, die sinds 20 jaar de Helling drukt.
Foto: Philippe McIntyre.

jubileumnummer: 25 jaar de Helling

de Helling 3 winter 2012-13

NR 4 · WINTER 2012 – 2013 · € 8,50 · kwartaalblad voor linkse politiek

Eigen verantwoordelijkheid: links of liberaal? ⁴

Inleiding op het thema — Erica Meijers

“Verantwoordelijkheid gaat om de ander” ⁶

Interview met Machiel Karskens — Erica Meijers

Probleem of panacee? ¹⁰

De schijn van vrijheid — Annemarije Hagen

Help jezelf ¹²

SCP rapport ‘Beroep op de burger’ — Evelien Tonkens

Buren ¹⁴

Verantwoordelijk voor de aarde — Philippe McIntyre

De Smaak te Pakken ¹⁶

Kinderen proeven natuur — Esther Boukema

Democratische ruzie ¹⁸

Pleidooi voor onenigheid als collectief goed — Rogier van Reekum

“Zet burgers aan het stuur” ²²

Rondetafel met GroenLinks wethouders — Marloes Daling en Erica Meijers

Omgangsvormen ²⁶

Burgers in de wereld

Niet te vast, maar belast ²⁸

Eigen verantwoordelijkheid op de arbeidsmarkt — Evert Verhulp

Eigen verantwoordelijkheid of eigen regie ³⁰

Wie regelt de zorg? — Dick Oudenampsen

Ma kan niet meer thuis wonen ³²

Wie neemt de verantwoordelijkheid? — Peter Valckx

Barmhartigheid ³⁴

Nieuwe vormen voor een oud ideaal — Mark Schalken

Links, liberaal of confessioneel ³⁶

Andere partijen over eigen verantwoordelijkheid

Zelfportretten ⁴⁴

Kinderen maken etsen — Margerite Luitwieler, Rogelio Nedd, Bernice Siewe

RUBRIEKEN

Columns van oudhoofdredacteuren Jelle van der Meer (9) & Henk Krijnen (21)

(Menno Hurenkamp spreekt tijdens de live editie)

Bureau de Helling 25 — Verder lezen 42

“

Voorop: kookactie van Smaak te Pakken (winterspecial: rozemarijn-aardappel in klei en gekookte rode kool met als toetje: hangop met geroosterde kastanjes, sinaasappel en honing van de schooltuinen.) » Zie p.16

Foto: Philippe McIntyre

COLOFON

De Helling is een tijdschrift over politiek & cultuur
Jaargang 25 · nr 2 · winter 2012-2013

Losse nummers: € 8,50
Jaarabonnement: € 32,50
Jongerenabonnement (t/m 27): € 16,50
Gironummer: 6990899
t.n.v. tijdschrift de Helling.
Niet voor 1 januari opgezegde
abonnementen worden automatisch voor
één jaar verlengd.
ISSN 0922-0119

HOOFDREDACTIE Erica Meijers

REDACTIE

Iris van Domselaar

Bas Eickhout

Marius Ernsting

Aetzel Griffioen

Heleen de Jonge van Ellemeet

Herman Meijer

Farid Tabarki

Rens van Tilburg

Marloes Daling (stagiaire)

ONTWERP & BEELDREDACTIE

de Ruimte ontwerpers/Mark Schalken e.a.

DRUK Drukkerij Raddraaier

PAPIER 100 % recycled

UITGEVER Stichting Wetenschappelijk

Bureau GroenLinks

REDACTIEADRES

Postbus 8008, 3503 RA Utrecht

tel 030 239 99 07

dehelling@gmail.com

www.bureaudehelling.nl (> 'tijdschrift')

● verantwoordelijkheid'

Eigen

links

of liberaal?

In het najaar van 1987, ruim vijftientig jaar geleden, verscheen het eerste nummer van de Helling. Drie jaar voordat GroenLinks werd opgericht, fuseerden de bladen van de wetenschappelijke bureaus van CPN, PPR en PSP en gaven zichzelf de opdracht het oude gedachtegoed 'op de helling' te plaatsen. In dit jubileumnummer, volgende week gevolgd door een live editie, brengen we die opdracht opnieuw in de praktijk.

Want er is alle reden het gedachtegoed van GroenLinks kritisch tegen het licht te houden. Al jaren woedt er een – door de politieke kwaliteiten en het succes van Halsema maar zelden openlijk gevoerd – debat tussen aanhangers van de lijn van Femke Halsema, die de liberale en individualistische elementen in de partij versterkte, en de vaak als 'oud-links' aangeduide partijleden die meer nadruk leggen op collectieve actie, ofwel door de overheid ofwel door burgers zelf. Jolande Sap wekte de indruk beide richtingen te willen verenigen, maar is daar door inmiddels grotendeels bekende redenen en omstandigheden niet in geslaagd. Het zetelverlies van september heeft dit debat onontkoombaar zichtbaar gemaakt. We maken in deze Helling een begin middels een actueel politiek thema.

Veel politici en beleidsmakers spreken tegenwoordig graag over de 'eigen verantwoordelijkheid' van burgers, of over synoniemen als 'eigen kracht', 'eigen regie' en 'zelfredzaamheid'. Tot 2001 was verantwoordelijkheid vooral iets van de staat, de sociale partners, maatschappelijke organisaties en bedrijven. 'Eigen verantwoordelijkheid' kwam alleen voor in de programma's van VVD en D66. Met het aantreden van het eerste kabinet Balkenende veranderde dit: de troonrede van dat kabinet stelde in 2002: "Burgers zijn de dragers van de maatschappij. Te vaak wordt naar de overheid gekeken om problemen en risico's in het dagelijks leven te voorkomen of weg te nemen. [...] De samenleving kan alleen functioneren als burgers zich willen afvragen wat zij voor elkaar kunnen doen, voordat zij de blik op de overheid richten. Daarbij geldt ook dat mensen zich alleen kunnen ontplooiën als de overheid hun ruimte geeft om zelf verantwoordelijkheid te nemen en eigen keuzes te maken." Sindsdien is

'eigen verantwoordelijkheid van burgers' als thema niet meer weg te denken uit het politieke en publieke debat.

Op het eerste gezicht klinkt dat goed: natuurlijk, als moderne burgers nemen we ons leven graag in eigen hand. Eigen verantwoordelijkheid associëren we met vrijheid en onafhankelijkheid. Het tegenovergestelde, afhankelijk zijn van anderen, heeft een onprettige bijmaak. Daar komt bij dat burgers steeds meer mogelijkheden hebben om allerlei zaken zelf te regelen, die vroeger vast in overheidshanden waren. Denk aan het opwekken van energie, het organiseren van netwerken waarmee we bijvoorbeeld een auto kunnen delen of ons pensioen kunnen regelen, en het produceren en distribueren van allerhande zaken via internet.

Maar hoe meer de term klinkt ter aanprijzing van allerlei soorten beleid, hoe meer de twijfel toeslaat. Is die eigen verantwoordelijkheid wel zo mooi? Is het niet gewoon een rechtvaardiging voor harde bezuinigingen en staat het niet voor een overheid die steeds meer risico's op haar burgers afwentelt, ongeacht of burgers die wel kunnen dragen? En bedoelt niet iedereen iets anders, wanneer hij het heeft over 'eigen verantwoordelijkheid'?

Er lijken op zijn minst twee manieren om het begrip te interpreteren, al is er natuurlijk sprake van overlap. Aan de ene kant is daar de hoopvolle en positieve benadering, die spreekt van een 'doe-het-zelf' samenleving. Hier zien we overal burgers, vaak gezamenlijk met lotgenoten of burens, het heft in eigen hand nemen, gedreven door idealisme, geld- of tijdnood. Ze verbouwen groente op braakliggende stukken land in de stad waar zojuist het zoveelste leegstaande kantoorpand is gesloopt; ze passen gezamenlijk op hun kinderen, leggen fondsen aan voor arbeidsongeschiktheid, investeren in zonnecollectoren op hun dak

en zorgen voor hun dementerende partners en ouders. Waar de overheid het laat afweten, springen ze in het gat en geven (alvast) het goede voorbeeld. Deze benadering past in een republikeinse, civiele traditie, die het publiek belang hoog in het vaandel draagt. En bovendien past ze in een linkse sociaal-anarchistische traditie van zelfbeheer en zelfbestuur.

Daarnaast is er de klassiek liberale, of zo je wilt zelfs neoliberale interpretatie van 'eigen verantwoordelijkheid': hier gaat het om het terugtrekken van de overheid uit de samenleving als een doel op zichzelf. Iedere burger moet in eerste plaats voor zijn eigen welzijn zorgen. Deze van oudsher rechtse benadering wordt versterkt door de financieel-economische crisis en door het feit dat de verzorgingsstaat op haar grenzen stuit: de overheid moet bezuinigen, dus burgers moeten zoveel mogelijk (financiële) risico's zelf dragen.

Daar dwars doorheen loopt een tweede verschil in de interpretatie van eigen verantwoordelijkheid: er is een individualistische benadering, waarbij eigen verantwoordelijkheid moet worden opgevat als individuele verantwoordelijkheid: ieder voor zich en de staat zo min mogelijk voor ons allen. Daar tegenover staat een collectivistische interpretatie: eigen verantwoordelijkheid is in werkelijkheid verantwoordelijkheid voor elkaar, en heeft een element van wederkerigheid. De overheid moet bovendien faciliterend en waar nodig beschermend optreden.

Het klinkt dus wel mooi, die 'eigen verantwoordelijkheid', maar het blijkt bij nader inzien knap ingewikkeld. In deze Helling proberen we knopen te ontwarren, helderheid te verschaffen en stellen we de vraag welke interpretatie de voorkeur verdient. Of moet zelfs het hele begrip uit het politieke vocabulaire worden geschrapt? Dit nummer biedt kortom een kritische leeswijzer bij het huidige politieke beleid rondom 'eigen verantwoordelijkheid'. Maar daaronder ligt steeds de vraag: voor welke interpretatie kiest GroenLinks en hoe geeft ze daar vorm aan? Hoort de partij in de collectieve traditie thuis, of is ze inmiddels deel van het individualistische kamp? Is ze links of liberaal? De interpretatiestrijd rondom 'eigen verantwoordelijkheid' is een uitstekende casus om dit ideologische debat zo scherp mogelijk op tafel te krijgen.

In deze Helling bieden we u daartoe materiaal. Volgende week volgt het debat tijdens de live editie (zie p. 25) ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de Helling. Wordt vervolgd dus.

=

Erica Meijers, hoofdredacteur de Helling

“Verantwoordelijkheid

Vroeg in het jaar 2013 ontmoet ik op een ochtend de Nijmeegse politiek filosoof Machiel Karskens, in de hoop dat hij helderheid kan scheppen in de kluwen van betekenissen en interpretaties rondom het begrip ‘eigen verantwoordelijkheid’. Uit welke politieke traditie stamt dit begrip? Hoort het historisch en filosofisch gezien thuis in het liberale of het linkse kamp, of in geen van beiden? Verslag van een gesprek.

Machiel Karskens bouwt zijn betoog zorgvuldig op: stap voor stap laat hij zien uit welke historische, juridische en filosofische categorieën onze alledaagse omgang met ‘eigen verantwoordelijkheid’ is ontstaan en op welke momenten ingrijpende wijzigingen in de interpretatie van het begrip hebben plaatsgevonden.

“Oorspronkelijk”, begint Karskens, “en dan moet je denken aan een periode die duurde van de Romeinse tijd tot aan het begin van de negentiende eeuw, was ‘verantwoordelijkheid’ vrijwel uitsluitend een juridisch begrip. In feit ging het om aansprakelijkheid: in een samenleving die bestaat uit vrije burgers enerzijds en slaven, horigen en andere voor de wet niet handelingsbekwame personen anderzijds, betekent verantwoordelijkheid dan vooral garant staan of de consequenties op je nemen van het gedrag van anderen, die niet aansprakelijk gesteld kunnen worden. Je bent dus verantwoordelijk voor iets of iemand. Ook nu bestaat dit nog altijd: ouders zijn verantwoordelijk voor het gedrag van hun kinderen, en ministers zijn verantwoordelijk voor de daden van de kroon. In verband met dat laatste en in wat bredere zin met de invoering van de ministeriële verantwoordelijkheid, kwam de term ‘verantwoordelijkheid’ in de negentiende eeuw voor het eerst het politieke discours binnen.

“Inmiddels is de juridische benadering – leg verantwoording af over de daden waarvoor je aansprakelijk ben – in het sociale verkeer algemeen ingeburgerd.

Maar de betekenis ervan is verbreed en heeft een morele inslag gekregen. De oorsprong daarvan moeten we eveneens aan het begin van de negentiende eeuw zoeken, bij de Verlichtingsfilosoof Emanuel Kant: hij is degene die met zijn ideeën over persoonlijke autonomie het juridische en ethische denken in elkaar schoof. Daarnaast veranderde de sociale structuur van de West-Europese samenlevingen ingrijpend: door de Franse Revolutie en de invoering van moderne grondwetten in de decennia erna, werden de inwoners van deze landen tot ‘vrije en gelijke burgers’. (voor vrouwen duurde dat overigens aanmerkelijk langer). Kant en andere verlichtingsfilosofen repten overigens zelf niet van ‘verantwoordelijkheid’. Maar zij baanden wel de weg om het juridische aansprakelijkheidsbegrip om te munten tot een morele en persoonlijke opvatting van verantwoordelijkheid. De vrijheid van elk individu, in combinatie met de veronderstelling van redelijkheid, creëert een directe lijn van zelf willen, zelf kunnen/realiseren naar zelf verantwoordelijk zijn. Zo kon verantwoordelijkheid voor iets of iemand ook ‘eigen verantwoordelijkheid’ gaan betekenen.”

Met de toevoeging van een moreel mensbeeld heeft het oorspronkelijke objectieve juridische denken over verantwoordelijkheid volgens Karskens een *subjectieve* wending gekregen: elk mens is verantwoordelijk voor zijn eigen handelen. In het objectieve denken gaat het erom de lijn van aansprakelijkheid over daden en handelingen te achterhalen. Dat kan soms al erg lastig zijn. Karskens noemt hedendaagse kwesties als: kan een sigarettenfabrikant aansprakelijk worden gesteld voor de ziektes van rokers? Welke relatie ligt er precies tussen vervuilende industrie en de gevolgen daarvan voor het milieu? En is de Nederlandse regering aansprakelijk voor het lot van de drie verdwenen en waarschijnlijk door Serviërs vermoorde plaatselijke medewerkers van het Nederlandse bataljon in Srebrenica?

Karskens: “De subjectieve wending gaat niet uit van de handeling, maar van de persoon. Dat legt een nieuwe vraag op tafel, namelijk: waarvoor ben je als persoon precies verantwoordelijk? Dat werd in toenemende mate van over-

heidswege ingevuld door de uitvaardiging van wetten. En daardoor vond tegelijkertijd een omslag plaats van formele aansprakelijkheid naar materiële verplichting, bijvoorbeeld de verplichting om je kind naar school te sturen. En hoewel de burger die wet doorgaans niet zelf heeft bedacht en er dus hier geen directe lijn van willen naar uitvoeren loopt, is de burger toch verantwoordelijk. Als de politie de wet uitvoert, is de ‘verantwoordelijke minister’ politiek aansprakelijk. Maar als de burger de wet uitvoert, is hijzelf aansprakelijk. Hier wringt het concept van verantwoordelijkheid, maar dat hebben we opgelost middels ons stelsel van democratische vertegenwoordiging. De burger kiest zijn vertegenwoordigers en zo heeft hij (indirect) de wet toch zelf gewild.” Karskens noemt dit een populistische truc: “Met populistisch bedoel ik hier dat er een onbemiddelde eenheid wordt geconstrueerd van regeerders (de staat) en geregeerden (‘het volk’). Hierdoor wordt het onderscheid tussen de overheid en de burgers weggeveegd, terwijl dit wel van belang is. Het legt namelijk vast bij wie de macht ligt. Als je niet meer duidelijk zegt dat de staat over de burger regeert, dan vertroebel je in feite de machtsverhoudingen. Dat is doorgaans niet in het belang van de burger, maar wel van de overheid. Van deze vertroebeling is ook sprake in het begrip ‘eigen verantwoordelijkheid’. De indirecte lijn tussen de burger en de wet veronderstelt dat er ruimte bestaat voor kritiek op die wetten en dus voor het inzicht dat de burger niet direct persoonlijk verantwoordelijk (aansprakelijk) te houden is voor de wet. Maar het begrip ‘eigen verantwoordelijkheid’ suggereert dat er wel zo’n directe relatie is: de burger valt hier samen met zijn daden. In werkelijkheid is dat zelden het geval, omdat veel daden niet uit vrije wil tot stand komen. Hier stuiten we op een essentieel dilemma in het debat over eigen verantwoordelijkheid. Wanneer je overigens de steeds populairdere beleidsterm ‘eigen kracht’ gebruikt, valt dit dilemma weg: de overheid formuleert dan simpelweg wat de burger te doen heeft, al zou het consequenter zijn als de burger zelf kon beslissen wat zijn eigen kracht is.”

De omslag van het denken in termen van

gaat om de ander”

Machiel Karskens

daden naar het denken in termen van personen, gaat volgens Karskens gepaard met nog een andere wending. In zekere zin betreft het dezelfde beweging, maar nu op een andere manier geformuleerd. Zoals bij de eerste omslag het morele element werd toegevoegd aan het juridische, komt nu het element van zorg erbij. Karskens noemt het voorbeeld van de zorgplicht van bankiers voor hun klanten: "Het is de verantwoordelijkheid van de bank dat goed wordt gezorgd voor het teggoed van de klanten. Van oudsher heeft verantwoordelijkheid betrekking op anderen: de burger staat garant voor degene die handelingsonbekwaam is voor de wet; de ouder is verantwoordelijk voor zijn kinderen. In de jaren tachtig van de twintigste eeuw ontstond zelfs een zorgethiek, waar verantwoordelijkheid in de eerste plaats werd geïnterpreteerd als zorg voor anderen. (Zie bijvoorbeeld Carol Gilligan en Hans Jonas) Maar met de recente politieke toevoeging 'eigen' wordt verantwoordelijkheid verenigd tot de eigen daden en het eigen leven. De anderen raken uit zicht.

"Hier speelt de filosofische erfenis van het existentialisme een rol, waar vrijheid een radicaal individualistische invulling kreeg: de mens kan en MOET kiezen en de andere mens is daarbij vaak een sta-in-de-weg. (Sartre: "De hel, dat zijn de anderen"). Maar behalve een traditie van de vrije wil, of die nu als rationeel (Kant) of als existentieel (Sartre) wordt opgevat, kennen we in het Westen ook de traditie van het determinisme. In deze manier van denken acht men juist de omstandigheden sterker dan de vrije wil van het individu en wordt de vrije keuze en dus ook de mogelijkheid om daarvoor verantwoordelijkheid te dragen ontkend, in twijfel getrokken of sterk gerelativeerd. Wie het opneemt voor de traditie van de vrije wil accepteert al fond geen excuus voor de eigen daden, want gewild is besloten en is gedaan. Het juridische denken is op deze traditie gebaseerd, al is er in de jurisprudentie ruimte gekomen voor verzachtende omstandigheden. Een deterministische benadering legt de nadruk op (onpersoonlijke) processen, in plaats van op het (bewuste) handelen. Ook in deze traditie bestaan natuurlijk verschillende visies: het maakt nogal wat uit of je de verantwoordelijkheid legt bij de sociale en economische omstandigheden, of dat je zegt dat de

menselijke hersenen nu eenmaal niet in staat zijn tot een vrije keuze, zoals de laatste tijd regelmatig door neurologen wordt beweerd.

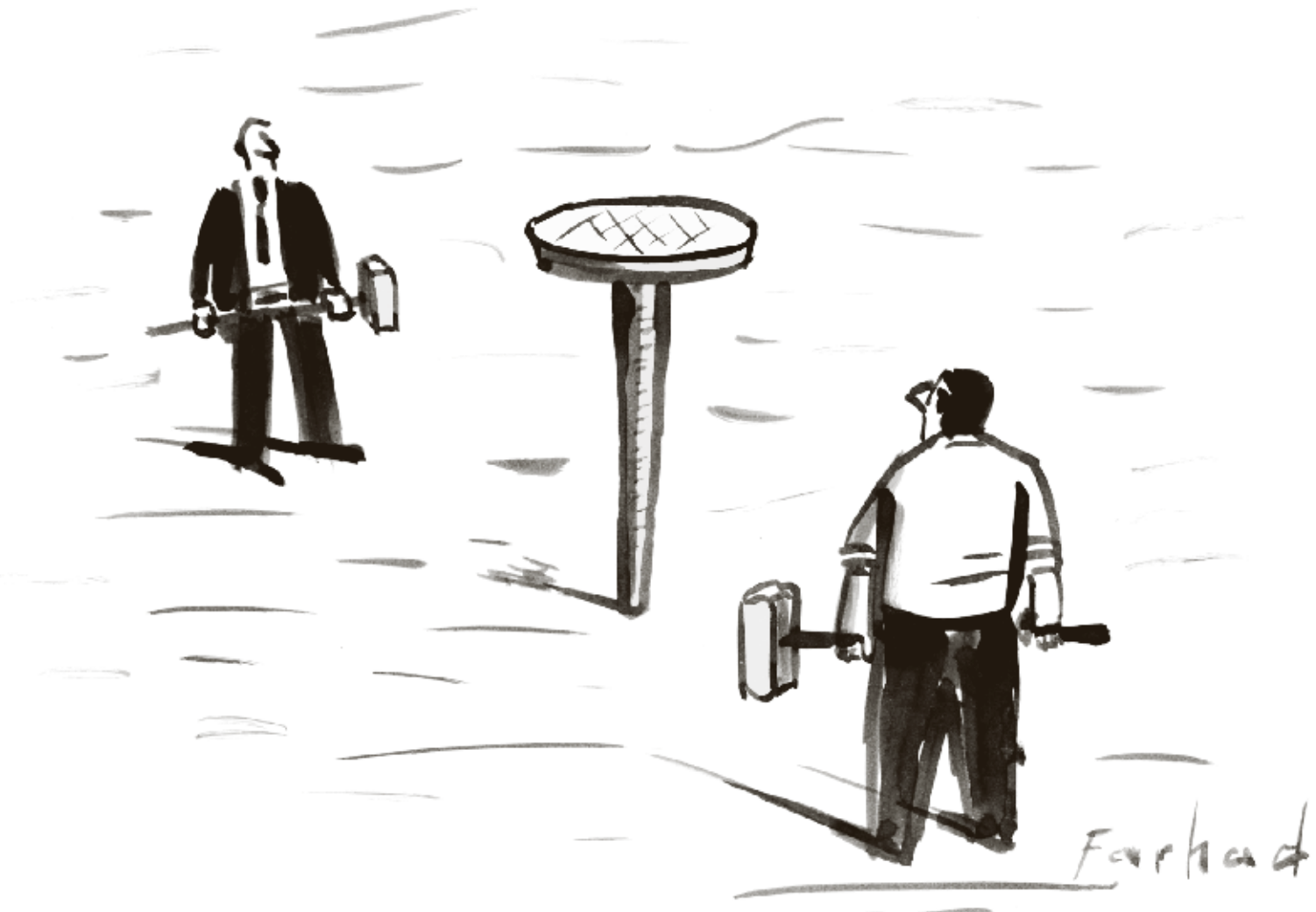
"Het gaat hier om twee polen in de moderne samenleving, die steeds aanwezig zijn, al zijn er uiteraard allerlei tussenposities mogelijk. Hoe actueel deze spanning tussen determinisme en de gedachte van de autonome, vrije wil van het individu nog altijd is, bewijst het debat over de omgang met obesitas: ben je zelf verantwoordelijk als je te dik bent, of ligt die verantwoordelijkheid (deels) bij de voedselindustrie, het eetpatroon van je klasse en je ouders, de reclame of je genen? Rechts is van oudsher meer geneigd de verantwoordelijkheid geheel bij het individu te leggen, terwijl links meer aandacht heeft voor omstandigheden, maatschappelijke en economische structuren die de individuele keuzemogelijkheid drastisch beperken, en voor collectieve verantwoordelijkheid." Een stroming als het liberale of vrijzinnige paternalisme probeert beide polen tegelijkertijd recht te doen. Wat betreft Karskens is dit een zoektocht naar de quadratuur van de cirkel. En dat is dan ook meteen het probleem van GroenLinks: "Van een partij die vooral de nadruk legde op zorg voor anderen en voor toekomstige generaties, is ze verandert in een partij die vooral (neo) liberaal redeneert. Overigens is het juridische discours van individuele vrijheid en eigen verantwoordelijkheid door alle linkse partijen overgenomen. De collectieve manier van denken is voor een groot deel verdwenen." Karskens vermoedt dat de huidige slogan van 'eigen verantwoordelijkheid' vooral is ontstaan doordat de verzorgingsstaat op zijn grenzen stuit. Klassieke liberalen stonden natuurlijk altijd al negatief tegenover het zorgende en het collectieve karakter van die verzorgingsstaat, maar overtuigen nu ook de anderen omdat de verzorgingsstaat te duur wordt: de staat moet en wil ervan af. In het begrip 'eigen verantwoordelijkheid' blijft de zeggenschap over de besluiten bij de staat liggen, maar wordt de burger aansprakelijk voor de uitvoering. Verantwoordelijkheid wordt hier dus in feite tot een verplichting. Je zou kunnen zeggen dat de quadratuur van de cirkel hier is gelukt, want met de suggestie van persoonlijke vrijheid heeft het individu in werkelijkheid alle zeggenschap verloren.

schap verloren.

Karskens pleit voor een andere visie op verantwoordelijkheid. In plaats van de eigen, individuele verantwoordelijkheid waarin het 'ik' (schijnbaar) centraal staat, moet verantwoordelijkheid terug naar de oorspronkelijke gedachte van verantwoordelijkheid voor de ander en voor elkaar. "Verantwoordelijkheid is een begrip dat juist gericht is op de ander. Het gaat om het gezamenlijk dragen van risico's, van de een die garant staat voor de ander. Het is een zaak van een of ander 'wij', in plaats van 'ik'".

Die 'wij' hoeft niet perse de overheid te zijn. Tot aan de jaren zeventig en tachtig stond collectivisatie wel gelijk aan nationalisatie en werd collectieve verantwoordelijkheid overheidsverantwoordelijkheid. Op het moment dat de staat verantwoordelijk wordt voor haar burgers, dragen die via hun vertegenwoordigers hun verantwoordelijkheid over en raken ze zeggenschap kwijt. Maar er zijn natuurlijk ook andere, kleinschaliger collectieve vormen van verantwoordelijkheid denkbaar, waarbij de direct betrokkenen meer grip houden op de beslissingen en de lijn van willen naar uitvoering korter en directer is. Karskens: "GroenLinks zou duidelijk moeten zijn of ze kiest voor de liberale benadering van 'eigen' verantwoordelijkheid, of dat ze in lijn van de traditie waaruit ze is voortgekomen, kiest voor de verantwoordelijkheid voor elkaar en van zorg voor de ander."

=

Het is wet één van de column, sowieso van de media: hou het persoonlijk. Dus hier komt 'ie. Toen mijn inmiddels hoogbejaarde vader in de jaren dertig van de ulo kwam, kreeg hij de prachtige kans om door te leren. Zijn vader en moeder draaiden de dubbeltjes nog eens om zodat hij naar de kweek kon. Dat was duur, haast was geboden en zo stond hij op zijn zeventiende – in korte broek – voor de klas. Hij had dolgraag nog een opleiding gedaan, maar die deed hij vervolgens in de avonduren.

Dus toen ik op mijn achttiende naar de universiteit ging, vond hij dat plaatsvervangend geweldig. Maar niet zonder bijgedachten over het studentenleven, die hij ook niet na liet uit te spreken, zeker toen hij merkte dat mijn studietempo niet erg hoog lag: Wordt het niet eens tijd dat je je verantwoordelijkheid neemt? Hij bedoelde niet zozeer dat ik leefde op zijn kosten en op die van de gemeenschap. Nee, hij bedoelde het omgekeerde: ik stelde het leveren van een bijdrage uit. Toen ik, zat van die morele druk, een baantje nam om zo mijn studie(tempo) te betalen, gaf ik er blijk van dat ik hem maar half had begrepen. Mooi dat ik op eigen benen stond, maar twee nachten per week brieven sorteren bij de PTT was natuurlijk niet de bijdrage die hij bedoelde. Nee, dit is geen jeugdtrauma, wel een les die ik pas veel later begreep. Eigenlijk pas met de introductie in de politiek van de term 'eigen

verantwoordelijkheid', ik dacht door Jan Peter Balkenende in het begin van de jaren nul. De term wordt gebruikt in de discussie over de verhouding burger-overheid en nu door de Helling zo belangrijk gevonden dat ze haar jubileumnummer er aan wijdt. Tot mijn grote schrik, want de term misleidt. Ze is de uitdrukking van een groot misverstand en dat zit in het woord 'eigen'. Met dat woordje 'eigen' wordt de burger tegenover – en dus buiten – de overheid geplaatst. Daar gaat het fout. Want de overheid en burger vallen samen. Wie de burger tegenover de overheid zet, zet de burger tegenover zichzelf.

Het is een al langer bestaand misverstand dat zich sluipenderwijs in allerlei instituties heeft vastgezet, die op hun beurt dat misverstand verder versterken. Het meest ingrijpend is de jurisdisering van de verhouding burger-overheid in de vorm van rechten: recht op een uitkering, recht op zorg, recht op onderwijs. Deze triomf van de rechtvaardige samenleving – weg met de willekeur – heeft van de overheid een leverancier gemaakt en van burgers individuen die claimen. 'Dankbaarheid' is overbodig, een anachronisme, en daarvoor in de plaats komt een permanente ontevredenheid, zeker als het claimende individu wordt afgewezen met het argument van eigen verantwoordelijkheid: hoezo, ik had toch een recht! Wie de burger tegenover de overheid plaatst, lokt afwenteling en parasitair gedrag uit.

Nu kom ik bij de vaderlijke les: in plaats van 'eigen verantwoordelijkheid' vraagt een samenleving om 'verantwoordelijkheid'. Wat we nodig hebben zijn individuen die weer (iets meer) burger worden, dat wil zeggen zich verantwoordelijk voelen voor hun omgeving inclusief de overheid, omdat die omgeving van hen is, van iedereen is, en die omgeving geeft én vraagt.

'Iets meer' schrijf ik relativerend tussen haakjes, want zo zwart wit is het allemaal niet. Er zijn genoeg mensen die zich heel verantwoordelijk voelen en gedragen. Ik ben niet zo'n cultuurpessimist. Zeker niet wat betreft het verantwoordelijkheidsgevoel tussen mensen onderling. Maar de verhouding van burgers met hun overheid verdient een opfrisbeurt. Als mijn vader voor u geen autoriteit genoeg is, verwijs ik naar een andere grootheid. Ask not what your country can do for you. Ask what you can do for your country, zei John F. Kennedy in zijn inaugurele rede als president in 1961, waarmee hij opriep tot burgerzin.

Dus weg met de eigen verantwoordelijkheid en leve de verantwoordelijkheid. Lever een bijdrage, een beetje minder chagrijn zou al heel wat zijn, en dat hoeft niet per se in korte broek.

=

Column door Jelle van der Meer
Journalist en hoofdredacteur van
de Helling van 1997 tot 2007

Korte broek

probleem of

Onder invloed van het marktdenken wordt het begrip eigen verantwoordelijkheid in de politiek vooral opgevat als financiële zelfstandigheid, met de suggestie van vrijheid. In werkelijkheid blijft de overheid sturend aanwezig in het leven van burgers. Inzicht in deze mechanismen ondersteunt een politiek van zelfverwerkelijking in brede zin.

Eigen verantwoordelijkheid is een populaire term in politiek Den Haag en wordt zo veel gebruikt, dat het in tijden van crisis als panacee lijkt te fungeren. Hoewel verantwoordelijkheid niet langer de slogan voor het regeerakkoord is, zoals het geval bij Rutte I, lijkt 'de eigen verantwoordelijkheid' wel impliciet aanwezig in de huidige formulering "de kracht van Nederland vergroten en zo ons land sterker uit de crisis laten komen". Want wie moet zijn verantwoordelijkheid nemen wanneer de overheid zestien miljard bezuinigt? Blijkbaar is de eigen verantwoordelijkheid van de burgers inmiddels een axioma geworden, zo vanzelfsprekend dat het niet meer expliciet genoemd hoeft te worden. De betekenis van eigen verantwoordelijkheid, ofwel veelvuldig uitgesproken ofwel impliciet verondersteld, verdient onze aandacht vanwege haar prominente aanwezigheid in de politiek. De vraag die zich daarbij opdringt is de volgende: is het onvermijdelijk dat 'eigen verantwoordelijkheid' functioneert als een mechanisme om burgers zelf de bezuinigingen te laten opvangen? Of is het mogelijk om dit begrip in een linkse traditie te plaatsen?

Moderne macht

'Verantwoordelijkheid' heeft in ons alledaags taalgebruik een positieve klank. We waarderen het wanneer iemand zijn verantwoordelijkheid neemt. Dit geldt zowel voor de manager als voor de winkelbediende, zowel in ons professionele leven als in de privésfeer. We vinden het vanzelfsprekend dat iemand zijn verantwoordelijkheid moet nemen. Maar waarom eigenlijk? En belangrijker: in welke mate? Verantwoordelijkheid wordt vaak gezien als de onvermijdelijke keerzijde van vrijheid. We zijn allemaal vrij in de onnoemelijke hoeveelheid keuzes die we kunnen maken, en dus ook zelf verantwoordelijk voor het slagen of falen van ons leven. Hoewel dit plausibel klinkt, lijkt deze redenering niet van toepassing op mensen die bijvoorbeeld chronisch ziek zijn. Zij hebben immers niet voor hun ziekte gekozen. Zouden we dan uit sociale overwegingen moeten pleiten om deze mensen 'verminderd verantwoordelijk' te laten verklaren of is het mogelijk om het begrip verantwoordelijkheid op een andere manier te begrijpen? Ik zet in op dat laatste.

De alledaagse opvatting en de politieke betekenis van eigen verantwoordelijkheid zijn met elkaar verbonden door de werking van *moderne politieke macht*. Volgens de invloedrijke filosoof Michel Foucault zijn moderne machtsstructuren niet langer gecentreerd in één persoon of instantie die op directe wijze macht uitoefent, zoals een vroegere despoot die lijfstraffen uitdeelt. Macht is in onze samenleving verspreid over instituties, praktijken en vormen van communicatie waarin handelingsmogelijkheden worden

gestructureerd en betekenis tot stand komt (Foucault 1991, 103). Een van de belangrijkste machtsmechanismes voor de structurering van handelingen is de markt. Hier staat het calculeren van kosten en baten en het denken in termen van belangen centraal. Het sturingsmechanisme van de markt heeft als effect dat mensen zichzelf gaan beschouwen als productieve, calculerende en ondernemende individuen. Macht functioneert zo meer indirect, door invloed uit te oefenen op de wijze waarop mensen zichzelf sturen en vormen.

De markt is als sturingsmechanisme dominant aanwezig in onze samenleving en beïnvloedt de invulling en betekenis van belangrijke concepten, waaronder het concept verantwoordelijkheid. Ook het politieke domein ondervindt deze invloed van de markt, met als gevolg dat het begrip eigen verantwoordelijkheid met name wordt begrepen in termen van financiële zelfstandigheid. Verantwoordelijkheid is van politieke betekenis als oplossing voor de veronderstelde onhoudbaarheid van de verzorgingsstaat. De burger moet verantwoordelijk worden gemaakt voor zijn eigen zorg en daaraan voortaan zelf een substantiële bijdrage leveren.

Ter illustratie kan een belangrijke ontwikkeling in de verzorgingsstaat dienen, namelijk de overgang van sociale bescherming naar sociale investering. Niet de bescherming, maar de activering van burgers staat centraal. Burgers moeten geactiveerd worden om hun verantwoordelijkheid te nemen. Binnen het activerend arbeidsmarktbeleid ligt de nadruk op individuele verantwoordelijkheid via het realiseren van 'productieve levenslopen'. Hoewel activerend beleid meer omvat dan participeren op de arbeidsmarkt – ook de trajecten voor sociale activering vallen er onder – is het realiseren van een niet-gesubsidieerde baan het uiteindelijke en hoogste doel. Burgers krijgen de taak meer verantwoordelijkheid nemen voor hun arbeidsleven en voor de (inkomens)gevolgen van de keuzes die zij op dit vlak maken.

Hoewel activerend beleid in principe tot doel heeft 'mogelijkheden tot participatie' te creëren, werkt het in de praktijk niet alleen faciliterend. De toekenning van rechten wordt in toenemende mate ondergeschikt gemaakt aan sociale verplichtingen. Zo wordt bijvoorbeeld het recht op inkomensbescherming met zoveel institutionele condities omgeven dat eerder sprake lijkt van een gunst. Het recht op (activerende) dienstverlening daarentegen wordt de burger met zoveel kracht opgedrongen, dat sprake lijkt te zijn van een (morele) plicht. Volgens de socioloog Willem Trommel werpt de staat zich op als morele fabriek in de moderne samenleving' (Trommel 2007: 276).

Verantwoordelijkheidsmythe

Deze morele fabriek leunt op een aantal mythen, waaronder de mythe dat ieder mens zijn leven volledig in eigen hand heeft. Ik noem dit de verantwoordelijkheidsmythe. Deze mythe veronderstelt dat het succes en het falen van personen volledig het resultaat van onze handelingen en keuzes is en verwacht dat ieder individu in zichzelf blijft investeren om van economische waarde te blijven. Het is echter onmogelijk om economisch falen volledig toe te schrijven aan het individu, zeker wanneer sprake is van een ondoorzichtige en snel veranderende omgeving en van onvoorziene omstandigheden, zoals het geval is in de huidige economische crisis. Toch hanteren gemeenten die zijn belast met de uit-

panacee?

voering van activerend arbeidsmarktbeleid harde prestatie-metingen, zoals het percentage cliënten dat uitstroomt naar een betaalde baan. Hieruit blijkt dat de opvatting over het actieve leven door het activerend arbeidsmarktbeleid wordt gereduceerd tot werk, werk, werk!

Natuurlijk is er in de politiek door verschillende partijen op gewezen dat het onjuist en onrechtvaardig is te stellen dat het leven een vat vol vrije keuzes is. Niet alleen wordt het leven slechts in beperkte mate door eigen keuzes vormgegeven, ook moet de politiek rekening houden met structurele ongelijkheid. Simpel gesteld wordt niet iedereen met evenveel mogelijkheden geboren, maar bestaat er zowel sociale als natuurlijke ongelijkheid tussen individuen. Ook wordt een samenleving doorgaans door een bepaalde sociale groep gedomineerd, waardoor leden van andere groepen worden gemarginaliseerd en minder keuzemogelijkheden hebben (Young 1990).

Politici en denkers die sociale, culturele en economische krachten serieus nemen en deze niet afschuiven op het individu, worden weliswaar vaak sympathiek gevonden, maar hun benadering wordt vervolgens als onrealistisch verworpen. Dit is in het bijzonder problematisch voor linkse partijen. Zij krijgen veelal het verwijt buiten de realiteit te staan. Om hier adequaat op te reageren is begrip van de werking van moderne politieke macht belangrijk. Het voorbeeld van het activerend arbeidsmarktbeleid maakt duidelijk dat de marktgeoriënteerde benadering niet automatisch tot een natuurlijke situatie leidt, wanneer de overheid de zaken maar op z'n beloop laat. De nadruk op het verantwoordelijke individu betekent namelijk geen afname van de *invloed* van de overheid. Een reductie van de overheid, in termen van het afstoten van traditionele overheidstaken en verantwoordelijkheden, doet geen afbreuk aan het feit dat de overheid in het structuren van handelingscondities sterk aanwezig is en blijft in het leven van haar burgers. De socioloog Willem Trommel formuleert dit als volgt: "De taal over eigen verantwoordelijkheid moet niet worden misverstaan als een pleidooi voor burgerlijke autonomie en afbouw van overheidsbemoeienis. Integendeel. Het gaat om nieuwe beleidsinterventies die ervoor moeten zorgen dat individuele levenskeuzes sporen met een specifiek publiek belang" (Trommel 2009: 28).

Het is van belang dat linkse politici en denkers duidelijk maken dat een marktgeoriënteerde benadering wel degelijk een bepaalde levensoriëntatie probeert af te dwingen. Pas wanneer dat duidelijk is, kan er een werkelijk debat worden gevoerd. Linkse denkers en politici hoeven dan niet langer tegen eigen verantwoordelijkheid te pleiten, maar kunnen ageren tegen de dominante opvatting van eigen verantwoordelijkheid, omdat dan duidelijk is dat dit een specifieke invulling van het begrip is, en niet de enig mogelijke.

Linkse verantwoordelijkheid

De vraag is nu, hoe het belangrijke politieke begrip verantwoordelijkheid positiever kan worden ingevuld. Ik zou ervoor willen pleiten het te koppelen aan zelfrealisatie. Deze emancipatoire term gaat natuurlijk niet alleen over participatie op de arbeidsmarkt, maar is veel breder. Links moet zich niet door de marktgeoriënteerde benadering laten meeslepen en meegaan in het activerende beleid dat in werkelijkheid vrijheid beperkt. Overeind blijft dat de

concrete invulling van zelfverwerkelijking bij het individu ligt en niet door de politiek kan worden bepaald. Maar dit betekent niet dat de politiek is uitgespeeld. Integendeel, we verwerkelijken onszelf immers niet in een vacuüm, maar in de samenleving met praktijken en instituties die ons vormen en sturen en waarin we geconfronteerd worden met anderen en de manier waarop zij hun leven vormgeven (Foucault 1995: 37). Linkse politiek zou moeten draaien om de vraag hoe de samenleving moet worden ingericht zodat zelfverwerkelijking zoveel mogelijk ruimte kan krijgen. We zijn geen atomistische individuen, maar verhouden ons onvermijdelijk tot anderen. We moeten dan ook niet streven naar een samenleving waarin we vrij zouden zijn van inmenging van anderen. Dit is een illusie. Wel moeten we gericht zijn op het tegengaan van overheersing en machteloosheid die wordt veroorzaakt door fixaties van (indirecte) macht. Een dergelijke fixatie doet zich bijvoorbeeld voor wanneer het marktdenken doordringt in de persoonlijke sfeer waar het ons aanzet te 'investeren in vriendschappen'. De instrumentele rationaliteit van de markt belemmert de mogelijkheid tot nadenken over onszelf en anderen buiten het stramen van het afwegen van kosten en baten en het bepalen van doelen en middelen. Op deze wijze dreigen we gereduceerd te worden en onszelf te reduceren tot economische subjecten, wat ons beperkt in de mogelijkheden om onszelf (in relatie tot anderen) te verwerkelijken.

Het blootleggen en tegengaan van fixaties is niet alleen de taak van het individu, maar het is mijns inziens juist aan de politiek om hiertegen te waken. Het is belangrijk na te denken en discussie te voeren over de betekenis van belangrijke politieke begrippen zoals vrijheid, verantwoordelijkheid, het actieve leven etc. en kritisch in te gaan op de tendens om deze begrippen in overeenstemming met de rationaliteit van de markt te duiden. Door inzicht in de werking van moderne politieke macht, onderkennen we dat de markt als sturend mechanisme optreedt. Dit maakt het mogelijk de verstarde machtswerking te doorbreken en een nieuwe dynamiek te scheppen, waarin wij als burgers niet gedefinieerd worden en onszelf definiëren naar het beeld van het op eigenbelang gerichte en calculerende individu. In plaats daarvan ontstaat ruimte voor onze eigen zelfbeelden en levensstijlen en kunnen we daaraan samen met anderen vorm geven.

=

Literatuur

- M. Foucault, 'Governmentality'. In: G. Burchell e.a. (red.), *The Foucault effect*, Chicago: University of Chicago Press 1991.
- M. Foucault, 'De ethiek van de zorg voor zichzelf als vrijheidspraktijk'. In: *Breekbare vrijheid*, Amsterdam: Boom/Parrèsia 1995.
- T.h. Hamann, 'Neoliberalism, governmentality, and ethics', *Foucault Studies* 6 (2009), 37-59.
- W. Trommel, *Van sociale bescherming naar sociale investering. Zoektocht naar een andere verzorgingsstaat*, Den Haag: Lemma 2007.
- W. Trommel, *Gulzig bestuur*, Den Haag: Lemma 2009.
- I.M. Young, *Justice and the politics of difference*, Chicago: University of Chicago Press 1990.

Help jezelf

Hoe wordt de term ‘eigen verantwoordelijkheid’ gebruikt in overheidsbeleid? Onlangs verscheen hierover een rapport van het Sociaal Cultureel Planbureau: Een beroep op de burger. Minder verzorgingsstaat, meer eigen verantwoordelijkheid? Evelien Tonkens ploos het rapport uit en prikt de slogan van de eigen verantwoordelijkheid genadeloos door.

Wat voor beleid gaat er allemaal wel niet schuil onder de noemer ‘eigen verantwoordelijkheid’? Het Sociaal Cultureel Planbureau (SCP) heeft er een indrukwekkende analyse van gemaakt, met maar liefst 24 verschillende soorten invullingen. Verantwoordelijkheid kan meer individueel, informeel of formeel zijn en dat kan ook in combinaties; en dat kan dan ook nog op acht manieren veranderen onder invloed van het credo dat er meer eigen verantwoordelijkheid moet zijn, bijvoorbeeld op het gebied van werk zoeken, inburgeren, jezelf verzekeren enzovoort. Een situatie van individuele verantwoordelijkheid plus overheidsverantwoordelijkheid kan transformeren in ofwel meer overheid ofwel meer burger, of zelfs een meer straffende rol van de overheid, of ... je wordt er horendol van. Ik heb eerst gezocht naar grotere patronen in al deze verschillen, maar na een tijdje staren heb ik met diepe bewondering voor het geduld van de auteurs (om al die varianten uit te pluizen en in schema's te zetten) geconcludeerd dat je met eigen verantwoordelijkheid alle kanten uit kunt.

Discussiestopper

‘Eigen verantwoordelijkheid’ is een zo breed begrip dat het wel beleid legitimeert, maar niet stuurt. Ongeveer alles is immers mogelijk: meer overheid, minder overheid, meer overheid plus meer burgers, meer overheid plus minder burgers en nog veel meer. Daarmee zegt het begrip niets over de richting van het beleid dat er mee beschreven of bedacht zou moeten worden. Het begrip eigen verantwoordelijkheid helpt dus niet om keuzes te maken. Het is een *beleidslegitimerend* begrip, want het kan beleid wel legitimeren, maar niet uitsluiten. Het is daarmee ook is een effectieve discussiestopper: je kunt er elke keuze mee legitimeren zonder dat je een keuze hoeft te maken. Je kunt zelfs tegenstrijdige keuzes verzoenen door te zeggen dat het allemaal de eigen verantwoordelijkheid bevordert.

In de vele richtingen die het beleid onder de vlag van eigen verantwoordelijkheid uitgaat, heeft het SCP gelukkig wel een dominante richting gevonden. Het SCP signaleert een dominant nieuw verantwoordelijkheidsmodel. Dat ziet er als volgt uit: allereerst legt de overheid de randvoorwaarden vast en houdt burgers een gewenst handelingsperspectief voor. Daarna mag de burger (met markt of maatschappelijk middenveld) dat gewenste gedrag zelf ten toon spreiden, en vervolgens controleert de overheid weer of burgers gedaan hebben wat de bedoeling was. Zo niet, dan volgen sancties.

Er worden dus stringente eisen aan het

gedrag van burgers gesteld. De uitvoering daarvan wordt vervolgens aan burgers overgelaten en de uitkomst wordt weer streng gecontroleerd. Dat betekent zoveel als dat er aan het eind wordt gezegd: dit is wat er uit was gekomen als je precies had gedaan wat wij je vertelden; en nu dat er niet uit is gekomen, moet je zelf maar op de blaren zitten. Dat heet dan eigen verantwoordelijkheid. Eigen schuld zou beter passen. Het rijtje ziet er als volgt uit: ten eerste onze eisen, vervolgens jouw verantwoordelijkheid om je daarnaar te gedragen, dan onze controle of je deed wat wij zeiden, en tenslotte jouw verantwoordelijkheid (schuld) als je je niet hebt gedragen zoals wij zeiden, met als gevolg, dat je problemen die zijn ontstaan doordat je je niet gedroeg zoals wij voorschreven, zelf moet oplossen.

Vrijheid?

Voor veel burgers is de idee van meer eigen verantwoordelijkheid verbonden aan de gedachte van meer vrijheid. Dat blijkt ook uit het SCP-rapport: voorstanders van eigen verantwoordelijkheid – en die zijn sterk in de meerderheid – roemen de keuzevrijheid. Ze vinden het prettig om hun leven naar eigen keuze in te richten. Met hun persoonlijk leven moet de overheid zich zo min mogelijk bemoeien!

In het rapport komt het helaas maar een enkele keer voor dat mensen echt meer vrijheid krijgen. Zo betekenen minder welstandseisen en minder regels van de overheid meer vrijheid voor de huiseigenaren, en voor particuliere opdrachtgevers. De huiseigenaar kan bijvoorbeeld veel gemakkelijker een dakkapelletje bouwen. Daarbij moet dan wel worden bedacht dat die vrijheid dan weer niet geldt voor de burens, die door die lelijke dakkapel niet meer van de zon kunnen genieten...

Over het algemeen blijkt uit het door het SCP ontwikkelde model echter dat burgers wel meer eigen verantwoordelijkheid krijgen, maar niet of nauwelijks meer vrijheid! Gefopt, doordat eigen verantwoordelijkheid dus geen sturend, maar een legitimerend begrip is. Het doet niet veel maar het klinkt goed. De overheid stelt immers eisen en met de *verantwoordelijkheid van de burger om zich daarnaar te gedragen* krijgt die niet veel extra vrijheid – want als de burger zich niet aan de eisen houdt, heeft hij wel problemen. Bovendien wordt er gecontroleerd of je ook doet wat je is opgedragen. Als burger heb je dus hoogstens de vrijheid om je eigen problemen op te lossen, omdat je ze nu ook zelf gecreëerd hebt. Het is vrijheid in de zin dat je ze ook niet kunt oplossen (maar die vrijheid is zeer beperkt, want de kans dat de overheid je daarna komt straffen is groot.)

Op de laatste pagina van de slotbeschuwing constateert het rapport dit zelf ook: “Er is voorzien in een sterkere overheid om burgers te sturen, te corrigeren en randvoorwaarden te stellen. Vrijheid is een misleidend argument, dat bovendien onnodig is om eigen verantwoordelijkheid aan de man te brengen.”

Betuttelend

Eigen verantwoordelijkheid in het dominante model is dus niet minder betuttelend, maar anders betuttelend. Meer aan het begin en meer aan het eind en minder tijdens de uitvoering. Tijdens de uitvoering (werk zoeken, inburgeren, jezelf verzekeren enzovoort) moet de burger het zelf doen, daarvoor en erna is de overheid er extra intensief bij. Er is daarom geen sprake van minder overheid en goedkoper is het vast ook niet, want je hebt daarna ook weer allemaal mensen die je weer tot de orde moet roepen en terug in het gareel moet krijgen (al die onverzekerden bijvoorbeeld die je moet straffen en alsnog moet verzekeren). Het genereert meer controleurs en meer strafuitdelers, en minder helpers;

Klassieke tegenstellingen werken hier dus niet, het is dus niet óf betuttelen voor het vaderland óf vrijheid voor het individu. Het is niet of ingrijpen of loslaten, of overheid of burger... Eigen verantwoordelijkheid trekt hier geen grenzen, maar maakt alleen nieuwe combinaties van dit alles.

Een appèl op eigen verantwoordelijkheid geeft burgers mogelijk wel meer het gevoel dat ze het allemaal zelf op moeten knappen. Maar ter bestrijding van de angst voor *freeriders* is de term wel weer prettig: met eigen verantwoordelijkheid in de hand kun je andere mensen op hun verantwoordelijkheid wijzen. Echter, als burgers op hun eigen verantwoordelijkheid gewezen worden, roept dat vooral een defensieve reactie op van: ik heb al genoeg verantwoordelijkheid, val me niet lastig met nog meer verantwoordelijkheden.

Theoretisch heeft eigen verantwoordelijkheid ook een andere kant gehad: van jezelf kunnen afschermen: dit is mijn verantwoordelijkheid, niet de jouwe, dus blijf er af... maar ik weet daar niet meteen een voorbeeld van. Om zichzelf tegen inmenging van buitenaf af te schermen, zeggen mensen vermoedelijk eerder dat iets hun eigen keuze is, dan dat het hun eigen verantwoordelijkheid is.

Eigen verantwoordelijkheid heeft een morele, een pragmatische en een financiële legitimatie. Eigen verantwoordelijkheid wordt gelegitimeerd als handiger: het zorgstelsel werkt efficiënter als de burger zelf een verzekeraar kiest (pragmatische legitimatie). Eigen verantwoordelijkheid wordt ook verdedigd als beter: dan komt de passieve burger eens uit zijn luie

stoel (morele legitimatie). Eigen verantwoordelijkheid kan ook worden bepleit als goedkoper: studenten die meer eigen verantwoordelijkheid voor hun studiefinanciering nemen, kosten ons minder (financiële legitimatie).

Help jezelf!

Het verhaal over eigen verantwoordelijkheid is beter te lezen als een verhaal over hulp. De overheid stelt eisen en het is jouw verantwoordelijkheid als burger om je daarnaar te gedragen, dus de overheid helpt je niet. Ze controleert wel of je deed wat zij zei. De overheid is er dus wel, maar om je te controleren, niet om je te helpen. Het is immers jouw verantwoordelijkheid (schuld en zelf oplossen) als je je niet hebt gedragen zoals de overheid zei. Daarom krijg je geen hulp.

Zijn er beleidsterreinen waar meer eigen verantwoordelijkheid gepaard gaat met meer hulp? Ik heb ze niet gezien. Je kunt dus het volgende wel stellen: meer eigen verantwoordelijkheid wordt ons verkocht als meer vrijheid, maar betekent in werkelijkheid minder hulp van de overheid. Dit wordt gelegitimeerd met behulp van de volgende redeneringen:

- de mondige burger heeft geen hulp meer nodig: die kunnen zelf kiezen, onderhandelen etc., o.a. via de markt (de zorgverzekerde) (pragmatische legitimatie)
- de passieve burger heeft ook geen hulp meer nodig: die moet eens uit zijn luie stoel komen (de werkloze) (morele legitimatie)
- de claimende burger maakt de verzorgingsstaat te duur en moet minder kansen hebben om te claimen (de student) (financiële legitimatie)
- de hulpbehoevende burgers hebben misschien wel hulp nodig, maar ze zijn met teveel en ze worden te duur, (en de hulp is ook nog eens bureaucratisch etc.) Ze moeten dus niet door de overheid worden geholpen, maar door anderen (de ouderen en gehandicapten) (financiële en pragmatische legitimatie).

Tegenstanders van de term eigen verantwoordelijkheid vrezen dus met recht dat meer eigen verantwoordelijkheid betekent: minder hulp. Ze vrezen grotere sociale ongelijkheid en meer wanorde, doordat de overheid minder wil scheidsrechteren en sociaal zwakken de dupe worden.

Spiegelbeeld

Eigen verantwoordelijkheid is een opvolger van de term eigen keuze: eigen keuze kun je claimen, maar dan moet dat ook consequenties hebben: dan is het ook je eigen verantwoordelijkheid. Maar ook de term eigen verantwoordelijkheid is al weer grotendeels uitgewerkt: je hoort het nog zelden bij beleidsmakers.

De nieuwe term is: eigen kracht. Het is even vaag en doet deels hetzelfde als eigen verantwoordelijkheid, maar met een belangrijk verschil: je kunt het niet teruggooien. Bij eigen verantwoordelijkheid kun je nog zeggen: ik heb al genoeg verantwoordelijkheid, dit is jouw verantwoordelijkheid. Bij eigen kracht kun je niet zeggen: ik heb al genoeg eigen kracht, dit is jouw eigen kracht.

Voor het overige is het even diffuus en multi-interpretabel en kun je er weer evenveel kanten mee op. Ook eigen kracht is dus niet sturend, maar legitimerend: het helpt niet om keuzes te maken, het zegt ook niets over de keuzes, maar wat je wilt kun je wel legitimeren met eigen kracht.

Motiveert het mensen dan niet? Denken ze ook niet: he ja, mijn eigen kracht, dat lijkt me nu fijn! Theoretisch kan het, maar ik ken daar misschien niet toevallig geen voorbeeld van.

Eigen keuze, eigen verantwoordelijkheid en eigen kracht voldoen geen van alle aan de behoefte aan samen, aan collectiviteit en solidariteit en altruïsme die tegenwoordig ook sterk aanwezig is. Mensen willen graag een zinvolle bijdrage leveren, samen met anderen. Samen met anderen de wereld ietsje mooier en beter maken, dat willen veel mensen graag, blijkt uit burgerinitiatieven die ik met diverse collega's (Verhoeven, Hurenkamp, Duyvendak, Kroese) heb verricht.

Kortom: eigen verantwoordelijkheid is een discussiestopper waarmee je alle beleid kunt legitimeren. Daarom is het ook zo moeilijk om er tegen te zijn. Het dominante model dat ontstaat geeft echter wel een invulling aan de term, die burgers –anders dan verwacht – niet meer vrijheid en ook niet meer zeggenschap geven, maar wel meer schuld en straf. Dit nieuwe verantwoordelijkheidsmodel is het perfecte spiegelbeeld van een van de voorlopers van eigen verantwoordelijkheid, namelijk zelfontplooiing, het dominante burgerschapsideaal van de jaren zeventig. Zelfontplooiing beloofde meer zeggenschap, meer vrijheid en minder schuld en straf. Eigen verantwoordelijkheid belooft – in het dominante model – het omgekeerde: minder zeggenschap, minder vrijheid en meer schuld en meer straf.

Weg ermee dus. Weg met eigen verantwoordelijkheid, het woord dat weinig zegt, maar intussen toch vrijheid en zeggenschap beperkt.

=

Dit is de licht bewerkte tekst van het actualiteitencollege van de Nederlandse Sociologische Vereniging onder de titel ‘Ruimte voor de burger?’ op 29 november 2012.

Buren

14

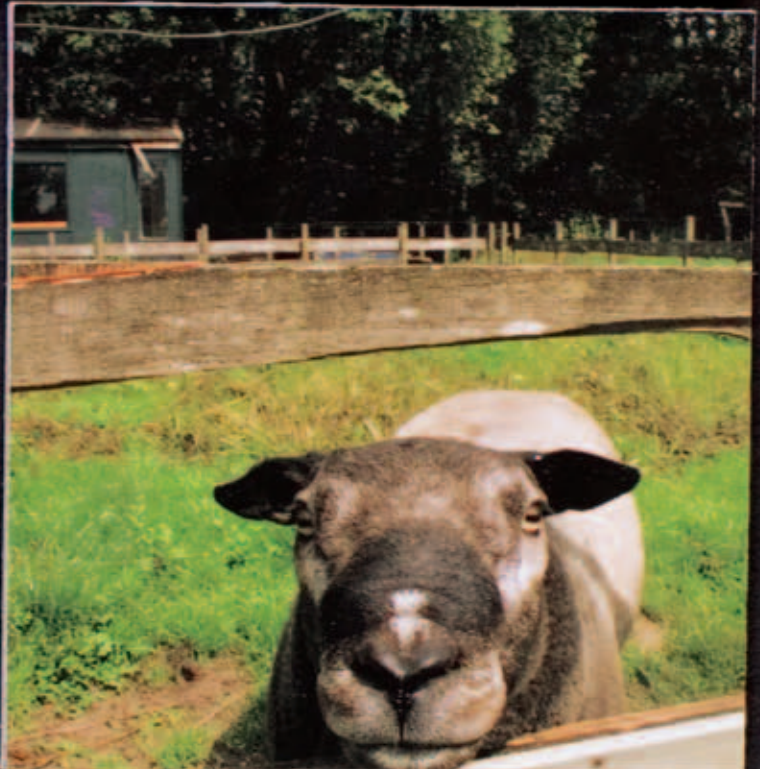
In een Brabants dorp liggen aan hetzelfde zandweggetje twee bedrijven. Allebei houden ze zich bezig met landbouw, maar de manier waarop deze burens hun verantwoordelijkheid ten opzichte van de natuur vormgeven is volslagen verschillend.

Links van de weg bedrijven Hans in 't Veld en Annet Nieuwenhuizen een kleinschalig duurzaam boerenbedrijfje (5 ha). Zij verlieten de stad in de jaren tachtig en gingen op zoek naar een menselijker en duurzamer verhouding tot de natuur. Hun plek is uitgegroeid tot een paradijsje, met een bloementuin, oude bomen, weides met huppelende geiten en herkauwende schapen en een kaasmakerij die levert aan Nederlandse en Duitse toprestaurants. Iedere week verkopen zij hun kaas, vlees en eieren op de boerenmarkt in Amsterdam. De boerderij volgt het ritme van de seizoenen. Bij tijd en wijle krijgen ze hulp van tijdelijke krachten; studenten en stagiaires en soms van mensen die moeite hebben werk te vinden in de veeleisende mainstream-economie. De boer brengt orde aan in de natuur, hij bepaalt wanneer er gelammerd wordt, wanneer de dieren naar buiten kunnen en wanneer ze naar de slacht gaan. De inzet van technologie is gericht op verbetering van het welzijn van dieren en een meer efficiënte bedrijfsvoering, maar wordt niet ingezet om mens en dier van elkaar te scheiden.

Sinds 1995 fotografeert Philippe McIntyre het wel en wee van dieren en mensen op hun boerderij. Op een dag, ruim acht jaar geleden, werd het bos aan de overzijde van de zandweg gekapt en kwekerij Verschuren verscheen. Het bedrijf, dat alleen bloemen in potten verbouwt, groeide uit tot 35 hectare. Met behulp van pesticide, fertilisatoren etcetera, weet de kweker meerdere keren per jaar een hoge opbrengst te halen. Het product is losgekoppeld van de natuur. De aarde is een innige relatie aangegaan met landbouwplastic en ander synthetisch materiaal en vermengt zich hier op sommige plaatsen volkomen mee. Zowel technologie als arbeid worden ingezet om met zo weinig mogelijk kosten zo veel mogelijk te produceren. Het werk op het land wordt voornamelijk gedaan door immigranten voor (te) weinig loon, die lange uren maken onder zware omstandigheden. In 2011 heeft de arbeidsinspectie het bedrijf hoge boetes opgelegd.

Met zijn fotopanelen, die je kan aanraken en veranderen, gebruikt Philippe McIntyre de mogelijkheden van de computer en het virtuele om een interactieve materiële wereld te creëren. Tijdens de Helling *live* (zie p. 25) kunt u met zijn werk kennismaken. www.philippemcintyre.com

Foto's links: Philippe McIntyre, foto rechts: Elles de Vries, www.ellesfotocreatie.nl

De Smaak te Pakken

Zo'n negen jaar geleden ontwikkelde de Amsterdamse grafisch ontwerpster Esther Boukema een mobiel kooklaboratorium, dat kinderen al doende van alles leert over voedsel: de smaak, geur, kleur, waar het vandaan komt en in welk seizoen je wat kunt eten. Ze zette haar ronde kooktent vol kookspullen bij voorkeur op pleinen en trapveldjes in achterstandswijken. Meestal krioelde het er al gauw van de nieuwsgierige kinderen, die na een tijdje met allerlei gerechtjes en nieuwe inzichten naar buiten kwamen en hun ouders trots van hun zelfgemaakte eten en hun opgedane kennis lieten proeven. Er kwam een serieus lesprogramma voor basisschool leerlingen,

◀ Winterspecial: rozemarijn-aardappel in klei en gekookte rode kool met als toetje: hangop met geroosterde kastanjes, sinaasappel en honing van de schooltuinen.

Uitgangspunten van De Smaak te Pakken in het basisonderwijs (zie ook www.smaaktepakken.nl):

- ☛ De verbinding leggen tussen het begrip natuur en het eigen lichaam.
- ☛ Gezamenlijk met aandacht voedsel klaar maken, want met behulp van eten kun je zorg en genegenheid voor anderen uiten.
- ☛ Kennis maken met verse, herkenbare lokale ingrediënten, met aanvullende producten van ver.
- ☛ Taal, begrippen en woorden aanleren door ze in de praktijk te ervaren.
- ☛ Al kokend filosoferen over thema's als honger, obesitas, vergankelijkheid, duurzaamheid en eerlijke handel.
- ☛ Door het aanleren van focus, geduld en precisie rust creëren.
- ☛ Door het spelen met vorm, kleur en smaak de persoonlijke creativiteit van kinderen middels koken bevorderen.

dat ze met haar team op de schooltuinen uitvoerde en zo werd haar initiatief steeds bekender: De Smaak te Pakken doet inmiddels mee met het samenwerkingsproject 'Mijn eten', een integraal voedseleducatieproject dat voedseleducatie structureel wil maken in het basisonderwijs.

Wie is verantwoordelijk voor wat je eet?

"Ik ben altijd heel erg voor zelfbeschikingsrecht en vind dat je de eigen keuzes van ouders moet respecteren, ook al zijn dat niet de jouwe. Maar het individu staat niet los van de gemeenschap. Een kind dat niet ontbijt presteert op school niet goed. Juist bij voeding zijn de eigen keuzes heel sterk verbonden met maatschappelijke tendensen: haast, gemak, individualiteit, instant, kleine keukens. Aandacht voor eten wordt vanzelf minder als de snelle hap overal voorhanden is. Zelf koken wordt zo ontmoedigd. Inzicht in gezonde voeding wordt geformuleerd in termen als calcium, omega 3, in plaats van te appelleren aan het gezonde verstand, dat iedereen weet dat je met een divers aanbod, met veel vers en herkenbaar natuurlijk voedsel, met matigheid en veel beweging al veel voedsel gerelateerde problemen (obesitas, hart- en vaatziekten) kunt voorkomen. Voeding is een terrein waar grote economische belangen spelen, die vaak loodrecht op dit soort uitgangspunten staan. Een Chinese topman van een frisdrankenbedrijf staat op nummer één van hoogste wereldinkomens: dat zegt toch heel veel.

Kortom: je smaak en je eetpatroon wordt voor een groot deel gevormd voordat je zelf iets kan kiezen. Er is wereldwijd een grote diversiteit aan normen en waarden binnen gezinnen als het om voedsel gaat. Eten is daarom een toegankelijk onderwerp (iedereen eet), maar wel een ingewikkeld onderwerp zonder pasklare antwoorden als het gaat om de verantwoordelijkheid van individuen en de samenleving als geheel."

Dat klinkt niet alsof er zoveel te kiezen valt...

"Je kunt je inderdaad afvragen in hoeverre je echt zelf bepaalt wat je eet. Wat mij betreft ligt de grens van de zelfbeschikking bij ouders, van wie het kind hinder ondervindt van teveel, te weinig of slechte voeding, maar die vervolgens als het kind ziek wordt wel aankloppen bij de overheid. Vaak is dat bovendien op een moment dat de hulp zo laat komt dat er al schade is. Obesitas terugdraaien is veel complexer dan het voorkomen. Juist daarom inspireer ik kinderen en ouders graag om samen in de keuken op te trekken en eten opnieuw te ontdekken. Perfect, want ouders zijn tegenwoordig vaak net zo onwetend als kinderen. Wel denk en hoop ik dat mensen

in deze crisistijd weer de waarde gaan zien van moeite doen voor voedsel, evenals de waarde van samen eten, en de bewustwording dat een goed ontbijt essentieel is. Je ziet nu al de tendens dat scholen strenger worden als het gaat om wat kinderen mee naar school nemen. Er is ook een nationaal vignet: 'Gezonde School', dat onder andere snoep- en frisdrankautomaten van scholen weert. Ook rondom voeding lijkt een einde te komen aan de houding van eindeloos tolereren. Sommige scholen stellen al eisen aan meegenomen lunches en traktaties. Daarmee komt de overheid feitelijk al achter de deuren van de burgers."

Ligt de sleutel, zoals bij zoveel vraagstukken, bij de scholen?

"Nou, zeker niet alleen, maar die spelen natuurlijk een belangrijke rol. Je leert eten als je jong bent. Ik probeer bij kinderen een kiem te leggen die beklijft, die aansluit bij het onderwijs en die niet belerend of bestraffend is, maar ook niet vrijblijvend.

Ik hoop dat scholen 'Gezonde scholen' worden en dat voedselonderwijs een structureel onderdeel zal zijn van de basisschool. Ik hoop dat Pabo studenten ook het vak gezonde voeding krijgen. En ik hoop dat ouders zelf meer in de spiegel kijken. Kortom: verbetering moet van alle kanten komen, anders verandert er niets.

"Kijk, ik ben zelf geheel op eigen initiatief van onderaf begonnen. Maar ik ben erg voor samenwerking, omdat zo de specifieke kwaliteiten van diverse partijen worden gebundeld. De Smaak te Pakken maakt sinds kort deel uit van het samenwerkingsverband 'Mijn eten', samen met de Gemeentelijke Gezondheidsdienst, de Hortus, boerderijeducatie-Amsterdam en de schooltuinen. 'Mijn eten' maakt deel uit van de Amsterdamse kerngroep voedseleducatie. Deze bestaat uit het Amsterdams Milieu en Educatie Centrum, de gemeentelijke Dienst Ruimtelijke Ordening, Louise Fresco, Jaap Seidell (VU), de PO raad, de Rabobank en enkele politici, waaronder de Partij voor de Dieren en GroenLinks. 'Mijn eten' wordt hierin erkend als een goed voorbeeldproject voor de toekomst, omdat het integraal is en voeding als breed en verbindend beschouwt. Eind december heeft deze groep onder leiding van het Food Cabinet haar voedselvisie voltooid. Binnenkort zal die aan de stad worden aangeboden en vervolgens onderdeel worden van een de voedselvisienota van Amsterdam in juni 2013."

=

Erica Meijers

DeMOCRaTis

Het begrip 'eigen verantwoordelijkheid' fungeert in onze democratie als een poging zinvolle ideologische meningsverschillen te bedekken en te ontwijken. Het suggereert een consensus die er niet is en die bovendien slecht is voor de samenleving.

Ruzie maken doe je niet in je eentje. Daar is op zijn minst een tegenspeler voor nodig. Maar ook met z'n velen houden we het ruziemaken moeilijk vol. Dat blijkt wel als we kijken naar de manier waarop we omgaan met onenigheid in onze democratie. Ook hier ontspreken ruzies nogal eens. Econoom Albert Hirschman (1970) heeft laten zien dat dit doorgaans in een van deze twee richtingen is: of mensen leggen zich neer bij een besluit – het onuitstaanbare 'oké' –, of mensen pakken hun boeltje – het tragische 'ik vertrek'. Maar de kunst van het ruziemaken zit in het slop. In plaats van onenigheid, wordt in de Nederlandse politiek vooral ontspanning bepleit. Rust is prettig, maar met het verdwijnen van onenigheid verdwijnt ook de basis voor betrokkenheid. We horen over 'leiderschap', 'vertrouwen', 'over schaduwen springen' en 'keuzes uitleggen aan burgers'. Alleen zo menen politici de ruziemakers van het moment – boze burgers en hun voormannen aan de flanken – weer tot bedaren te kunnen brengen.

Het is de vraag is of de noemer 'eigen verantwoordelijkheid' tot betere ruzies zal leiden. Op het eerste gezicht zou je dat best kunnen denken. In plaats van een gezellige samenleving belooft 'eigen verantwoordelijkheid' er eentje van aanpakken en doen. Linksom of rechtsom betekent 'eigen verantwoordelijkheid' ongeveer het volgende: collectieve arrangementen zijn anoniem, uniformerend, bureaucratisch, dwingend en duur; in plaats daarvan moeten burgers hun eigen verantwoordelijkheid nemen. Het gaat om minder staat en meer burger. Zoals nagenoeg alle verhalen over onze sociale rechtsstaat bouwt 'eigen verantwoordelijkheid' voort op een onderscheid tussen staatsbeheer en zelfbestuur (De Haan 1993). In het kort: rechten en plichten kunnen op twee, elkaar uitsluitende manieren worden georganiseerd. Óf burgers nemen verantwoordelijkheid in eigen kring, óf staatsinstituten beheren haar volk.

Dit verhaal diskwalificeert bij voorbaat een andere interessante optie: mobilisatie voor de verwezenlijking van rechten en plichten door staatsinstituten *mag* geen eigen verantwoordelijkheid heten. De politieke gemeenschap in zijn geheel telt niet als eigen kring. Het creëren van nieuwe collectieve arrangementen, in zoverre dat überhaupt nog op de politiek agenda komt, heet niet van *initiatiefte* getuigen. Sterker nog, dergelijke politiek moet het doen met labels als 'oud links' en 'conservatief'. Het sociologische feit dat nagenoeg alle rechten en plichten slechts verwezenlijkt worden omdat onzer aller grote broer bevoegd is dwangmiddelen te

gebruiken, wordt onder het tapijt geschoffeld (De Swaan 1989).

Ruzie vermijden

Er bestaan grofweg drie versies van deze blindheid voor staatsdwang bij het verwezenlijken van rechten en plichten. De eerste is tamelijk voorspelbaar: zorg voor jezelf. In dit verhaal betekent 'eigen verantwoordelijkheid' niets meer of minder dan dat mensen hun kansen moeten grijpen. De staat dient vlucht uit collectieve verbanden te faciliteren en zo burgers in staat stellen hun particuliere behoeften te bevredigen. Hypocriet is een te milde term voor deze politiek: zo mocht de staat plots toch helpen bij het aanvullen van ontplofte bankbalansen en subsidieert zij zich gek om het 'ondernemerschap' van haar burgers toch vooral niet te dwarsbomen. Dit verhaal verhuult ternaauwernood de toe-eigening van publieke middelen door een bestuurdersklasse ergens tussen staat en markt in. Geduld voor deze vorm van politiek – breed vertegenwoordigd in Nederland – dient geen enkel doel. Fortuyn, toen allang geen marxist meer en met zijn schepper herenigd, had zeker dertien van zijn 26 zetels te danken aan het feit dat hij een totale oorlog beloofde tegen deze vorm van overheid.

De tweede versie is beter bestand tegen kritiek: iedereen doet zijn best. Hier betekent 'eigen verantwoordelijkheid' dat ieder zich bewust wordt van de last die hij op andere burgers kan leggen en dat ieder zich inzet om die last te beperken. Pech heeft iedereen, maar tegenover hulp staat participatie. Dit is de politiek van de voorwaardelijke verzorgingsstaat die sinds eind zeventiger jaren ten grondslag ligt aan het zogenaamde 'hervormingsbeleid'. Conservatieven verwachten dat voorwaarden een disciplinerende werking op inactieven zullen hebben. Aan progressieve zijde hoopt men dat sociaal beleid in een nieuwe vorm – lokaal, interpersoonlijk, participatief – dwingende voorwaarden overbodig kan maken. Deze politiek stelt zich hoe dan ook ten doel de achtergestelden in het mondiale kapitalisme op te lappen. Het probleem is in deze visie niet dat we kosten collectiviseren en winsten privatiseren, maar dat inactieven niet goed mee komen. Hulp moet verdiend worden door te laten zien dat je er alles aan doet om wat van je leven te maken.

De derde versie bedient zich van een radicale pose: we doen het zelf wel. Hier figureert 'eigen verantwoordelijkheid' vooral als experiment. In coöperatief verband kunnen burgers zaken voor elkaar krijgen die de staat nalaat of domweg niet kan, is het verhaal.

SCHERUZZIE

ZZP'ers vormen broodfondsen, CPO's bouwen woonwijken, tuinders verbouwen zelf hun groente en zo wordt het gemeengoed heroverd op de staat. Bureaucratische rantsoenering moet plaats maken voor coöperatieve productie. Deze laatste versie van 'eigen verantwoordelijkheid' wordt dikwijls gepresenteerd als een antwoord op de eerste twee. Coöperaties kunnen waarde creëren zonder marktdiscipline. Ze kunnen ook functies van sociaal beleid overnemen, maar nu met echte betrokkenheid en op een menselijke maat. Zolang het geen wezenlijke kwesties betreft, kan niemand bezwaar hebben tegen zulke initiatieven. Maar juist wanneer coöperaties verantwoordelijk worden voor wezenlijke hulpbronnen, is er sprake van privatisering. Óf toegang tot publieke goederen wordt gegarandeerd door de staat, óf coöperaties zijn ordinare toe-eigeningen van wat daarvoor nog publiek bezit was. De coöperatiebeweging in al haar verschijningen – van burgerinitiatief tot het modieuze *commons* – kan alleen begrepen worden als experimentele vernieuwing van de staat, niet als een vervanging. Van 'zelf doen' is eigenlijk helemaal geen sprake, hooguit van 'vóór doen'. Prima als ongehoorzame burgers de staat laten zien waar zij steken laat vallen, maar uiteindelijk komen bekende problemen van toegang, verdeling en beheer gewoon weer om de hoek kijken. Het klinkt allemaal heel nieuw, maar dat is het natuurlijk niet.

De beperking van 'eigen verantwoordelijkheid' is uiteindelijk dat ze in al haar verschijningen de noodzaak tot ruzie ontwijkt. De politieke visies van 'eigen verantwoordelijkheid' pretenderen dat rechten en plichten kunnen worden verwezenlijkt. Ze suggereren dat er geen compromissen gesloten hoeven worden tussen onverenigbare standpunten. In de marktsamenleving zou de prijs van goederen automatisch tot stand komen. In de participatiesamenleving zou een gedeelde standaard voor inzet te vinden zijn. In de coöperatieve samenleving zou alles tot onderwerp van overleg gemaakt kunnen worden. 'Eigen verantwoordelijkheid' is zo gezien vooral het idee dat de 'crisis van de verzorgingsstaat' zonder strijd kan worden beslecht. 'Eigen verantwoordelijkheid' wil de burgerlijke ruzie over de staat vermijden. Ruzie is lastig. Ruzie stagneert. Maar juist uit ruzies kunnen duurzame compromissen ontstaan en alleen uit compromissen kunnen rechten en plichten ontstaan (Tilly 1999).

Wat zijn offers voor anderen, die in rechten en plichten geïnstitutionaliseerd worden, waard wanneer ze niet uit een ruzie voortkomen? Zonder ruzie kunnen offers alleen maar

giften zijn. Leuke dingen voor de mensen. Met de verwatering van uitgesproken morele verschillen in onze democratie worden we in toenemende mate geconfronteerd met een perversie van het compromis: solidariteit is een gift geworden. Maar wanneer burgers niet herinnerd worden aan de ruzie waaruit hun rechten en plichten geboren werden, komt vroeg of laat de vraag wanneer de hardwerkende Nederlander eens jarig is. Politici die solidariteit serieus nemen – dat lijkt me een kerntaak van linkse politiek – zouden moeten oppassen voor het vocabulaire van de gift. Solidariteit kan beter bepleit worden als een *eis* die, eenmaal bevochten, met staatsgeweld kan worden uitgevoerd. De belastingdienst snapt het: "Leuker kunnen we het niet maken, wel makkelijker." We hoeven het niet eens te worden over de rechtvaardigheid van rechten en plichten, zolang we maar herkennen in welke ruzie ze een compromis vormen. De democratie is geen *evidence based* beleidsoverleg, maar een zo vredig mogelijke ruzie over hoe de legitieme dwang van de staat moet worden uitgeoefend.

Alleen wanneer alle partijen zich geconfronteerd zien met onverzoenbare visies, realiseren partijen zich *waarom* zij water bij hun wijn doen: omdat de ander niet voor onze rede vatbaar is. Vooral partijen aan de rechts-conservatieve kant van ons ideologische spectrum hebben de logica van compromissen goed begrepen. Met verve hebben zij hun redelijkheid verloren en zijn zij hun morele verschillen met 'links' gaan accentueren. Compromissen worden dan ook vooral *met hen* gesloten, en niet andersom. Alleen al de suggestie van een sociaaldemocratisch element in het huidige regeerakkoord, was genoeg voor de media en het VVD-electoraat om serieus vragen over kiezersbedrog te stellen. Intussen breekt diezelfde VVD met medewerking van een 'linkse' coalitiepartner de Europese samenleving af, ten einde kapitaal en grootbedrijf maar zo rechtstreeks mogelijk te behagen. Europese samenwerking is de enige kans om nog iets te doen aan het verdeel-en-profitteer van financiële markten, maar de PvdA gooit haar te grabbel omwille van de macht.

Conservatief burgerschap

Een politiek van 'eigen verantwoordelijkheid' is inhoudelijk niet perse rechts. Ze is veeleer een *conservatieve stijl* van politiek, waarin burgers vooral geen eisen moeten stellen die de staat zou kunnen oppakken en andere burgers zou kunnen opleggen. Stel je voor dat succesvolle mensen belet zouden worden in hun vrijheid! Via staatsdwang zaken

voor elkaar krijgen, getuigt in deze visie van passiviteit. Burgers die hiervoor pleiten, kunnen het – zo schijnt – zelf niet af. De moreel-politieke overtuiging dat staatsbeheer nu juist een waardevolle vorm van zelfbestuur is, dat de staat zelf een niet onaardig burgerinitiatief is, dat ruzie over het handelen van de staat dan onvermijdelijk is, die overtuiging mag in het verhaal van 'eigen verantwoordelijkheid' eigenlijk geen overtuiging heten. Ze moet tot een uitdrukking van inactiviteit gereduceerd worden.

Waar komt deze ideologische toestand nu precies vandaan? Om dat te begrijpen, kunnen we bij Ido de Haan te rade. Zijn geschiedenis van burgerschap verklaart de gretigheid waarmee zelfbestuur in Nederland omarmd wordt (1992, 1993, 2002). Het Nederlandse concept van burgerschap is van oudsher door en door conservatief. Dit houdt in dat het eerder verwijst naar een mate van beschaving dan naar een democratische rol ten opzichte van de staat. 'Burgerschap' gaat primair over de morele ontwikkeling die burgers moeten tonen voordat ze mogen meepraten over publieke kwesties. Al sinds de jaren vijftig wordt in Nederland geprobeerd het conservatieve idee van burgerschap te vervangen door een meer participatieve conceptie van burgerschap. De Haan laat zien waarom het tot de dag van vandaag niet is gelukt om een daadwerkelijk participatief verhaal over burgerschap te vertellen (zie ook Van Oenen 2011). Crux van het probleem is dat iedere nieuwe golf van participatief burgerschap – doorbraak, inspraak, democratisering, participatie, activering, populisme, doe-democratie – zelf weer een vorm van beschaving wil voorschrijven. Of, zoals ik hier betoog, uitgaat van de gedachte dat morele consensus mogelijk is. Dat die beschaving dan vaak wordt uitgedrukt in de progressief-liberale taal van emancipatie, vrijzinnigheid en zelfverwezenlijking doet niets af aan haar conservatieve conceptie: er bestaat nog steeds een belofte van morele consensus. Aan zelfbestuur kleeft in Nederland dan ook een enorme frustratie. Nagenoeg iedereen wil het, maar het wil maar niet lukken. De wil tot bestuur lijkt maar niet uit burgers zelf te komen en altijd weer van bovenaf opgedragen te worden. Er worden hele discussies gevoerd over de vraag of burgerinitiatieven wel 'echt' van onderop komen.

Deze dynamiek – ieder pleidooi voor zelfbestuur komt niet verder dan het voorschrijven van een morele consensus – heeft Ido de Haan het lachspiegeleffect van burgerschap genoemd (1992). Om de conservatieve spiegel van burgerschap te doorbreken, zal de fixatie

op morele consensus moeten worden opgegeven. Hier en daar wordt dat ook wel geprobeerd. Een mooi voorbeeld vormt het oeuvre van Herman van Gunsteren: burgerschap als ambt (1992, 2008). Er is in Nederland brede fascinatie voor Van Gunsteren's denken, maar het heeft op geen enkele manier school gemaakt in de politiek. Daar praat men gewoon verder in de lachspiegel. Van Gunsteren's favoriete voorbeeld is het rechts houden in het verkeer. Dat doe je niet omdat het een morele kwaliteit betreft, maar omdat je dat was overeengekomen met anderen. De regel van het rechts houden suggereert ook helemaal geen morele consensus over verkeersregels. Het is een compromis en het werkt, punt. Juist uit morele onenigheid ontstaan duurzame compromissen. Van Gunsteren's concept van burgerschap sluit goed aan op mijn pleidooi voor democratische ruzie. Het verkeersvoorbeeld is aardig omdat het een ruzie betreft waarin een duurzaam compromis vrij gemakkelijk te bedenken is. Niemand ook die het in zijn hoofd haalt om over 'eigen verantwoordelijkheid' te beginnen.

Publieke ruzie

Complexere ruzies staan vandaag op de agenda: economie, zorg, cultuur, Europa en milieu. Het is aan de linkse politiek – en GroenLinks in het bijzonder – om over deze kwesties nu haar morele overtuigingen uit te spreken en zo ruzie te zoeken met anderen (Mouffe 2000). Niet om anderen te overtuigen, of om tot redelijke oplossingen te komen, maar allereerst om de morele onenigheid over deze kwesties publiek te maken. De waarde van die activiteit is op links behoorlijk verwaarloosd. Alleen op basis van onenigheid kunnen compromissen gesloten worden en kunnen medeburgers met andere overtuigingen genoeg nemen met het feit dat zij niet geheel hun zin krijgen. Regeringsdeelname – een doel waarvoor GroenLinks het ruziemaken heeft laten verwateren – weegt op geen enkele manier op tegen het belang van morele onenigheid. De belangrijkste beleidsoverwinningen boekte Wilders buiten de regering. Met zijn geruzie kreeg hij velen in het parlement zover om elementen van zijn paranoïde geklets over te nemen. Alleen al het feit dat politici gedwongen kunnen worden om serieus in te gaan op vragen over 'islamitische' schuifdeuren in woningen, is een overwinning. Iets dergelijk zou GroenLinks zich in de komende jaren vanuit haar eigen overtuigingen ten doel kunnen stellen.

=

Literatuur

- I. de Haan, (1992), *De lachspiegel van het burgerschap. De Staat van de Burger. Beschouwingen over Hedendaags Burgerschap*, Amsterdam: Boom 1992.
- I. de Haan, *Zelfbestuur en staatsbeheer: het politieke debat over burgerschap en rechtsstaat in de twintigste eeuw*, Amsterdam University Press 1993.
- I. De Haan, 'Burgerschap, sociale stratificatie en politieke uitsluiting in de negentiende eeuw', in J. Kloek, K. Tilmans (red.), *Burger. Een geschiedenis van het begrip 'burger' in de Nederlanden van de Middeleeuwen tot de 21ste eeuw*. Amsterdam University Press 2002.
- A. De Swaan, *Zorg en de staat. Welzijn, onderwijs en gezondheidszorg in Europa en de Verenigde Staten in de nieuwe tijd*. Bert Bakker 1989.
- A. Hirschman, *Exit, voice, and loyalty: Responses to decline in firms, organizations, and states*, Harvard University Press 1970.
- C. Mouffe, *The democratic paradox*. Verso Books 2000.
- C. Tilly, 'Conclusion: why worry about citizenship?', in: M. P. Hanagan & C. Tilly (eds.), *Extending citizenship, reconfiguring states*. Rowman & Littlefield Pub. 1999.
- H. Van Gunsteren, *Eigentijds burgerschap: WRR-publicatie*. Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, 1992.
- H. Van Gunsteren, *Bouwen op burgers: cultuur, preventie en de eigenzinnige burger*. Van Gennep 2008.
- H. van Oenen, *Nu even niet. Over de interpassieve samenleving*. Van Gennep 2011.

De Frans-Portugese kunstenaar Ricardo Carneiro onderzoekt het ritueel van koffie zetten, een niet zelfgekozen handeling, die ons dagelijkse leven vormgeeft. Naarmate de machines eenvoudiger werden, raakten we de grip kwijt op de fysieke interactie met de techniek. Careiro maakt het ritueel weer tot een bewuste handeling. Zie vimeo.com/51143832

Administratieve solidariteit

Column door Henk Krijnen
Publicist, adviseur en hoofdredacteur
van de Helling van 1987 tot 1997

De tijden van het rotsvaste vertrouwen in de verzorgingsstaat liggen ver achter ons. Kantelmoment was de wao-crisis aan het begin van de jaren negentig. Collectieve arrangementen worden sindsdien steeds kritischer bejegend. Dit geldt zeker als die het resultaat zijn van onderhandelingen tussen 'sociale partners', die neerslaan in wetgeving en waarbij de rechten van burgers voor langere tijd vastliggen.

De ommekeer in het denken is voor een flink deel terecht. Veel van de arrangementen in de verzorgingsstaat waren sleets en obsoleet geworden. Sterker nog: de verzorgingsstaat was medeveroorzaker van het probleem geworden. Een fikse heroriëntatie, met ingrijpende consequenties, was geboden. En deze urgentie bestaat nog steeds. Niet alleen politici, ook het gros van de burgers vindt stevige bezuinigingen op de overheidsuitgaven noodzakelijk.

Het maatschappelijk krediet van de verzorgingsstaat is danig geslonken. De huidige stemming is zelfs ronduit zwaarmoedig. Het Sociaal en Cultureel Planbureau rapporteert nu al jaren achtereenvolgend over de erosie van het vertrouwen – in de politiek, de publieke sector en zijn bestuurders in het bijzonder. De meest recente cijfers geven aan dat we zelfs het geloof in de toekomst in rap tempo aan het verliezen zijn.

Intussen hebben de burgers tegenwoordig vooral de handen vol aan zichzelf en aan elkaar. Aan de verhuftering in de samenleving, aan vermeend egoïsme en asociaal gedrag van medeburgers, aan de 'toenemende onveiligheid'. Het is niet stoer om dit toe te geven: we maken ons massaal zorgen over onze persoonlijke toekomst. Onze bestaanszekerheid staat op losse schroeven. In onze moderne levens zijn we bovendien verwickeld in keuzestress; burgers die hijgerig shoppen op de nieuwe markt van welzijn en geluk, ontstaan in het voetspoor van de zich privatiserende verzorgingsstaat. En er is de druk om stevig stu-

ring te geven aan het eigen bestaan en de eigen loopbaan. We kunnen minder en minder rekenen op de verzorgingsstaat, juist in deze ingewikkelde tijd. De boodschap is: je moet het zelf doen – hier en nu!

Toch is het nog niet zo lang geleden dat de voordelen van collectieve arrangementen omstandig werden geprezen. Decennialang was de overheid onomstreden de regelende partij. De overtuiging dat solidariteit ook institutioneel goed geregeld moest worden, was diepgeworteld. We wisten dat betalen aan en profiteren van sociale voorzieningen niet gelijk op hoeven lopen. Juist als het gaat om sociale zekerheid en zorg waren we de overtuiging toegedaan dat 'administratieve solidariteit' handig is: een maatschappelijke regeling, gebaseerd op het poldermodel, waarin over de kern niet voortdurend en op leven en dood gestreden wordt. Welbegrepen eigenbelang en sociale rechtvaardigheid lagen in elkaars verlengde.

Vadertje Staat beschermt niet meer. En dat is maar goed ook. Maar met het deels kunstmatige gevoel van zekerheid is ook de zelfverzekerdheid verdwenen. De brede verzorgingsstaat heeft geen robuuste en overtuigende verdedigers meer. Het moet allemaal kleiner, strakker, flexibeler, doorzichtiger, efficiënter. 'Grote overheid' is fout, 'grote samenleving' is goed. Het gaat nu om 'eigen verantwoordelijkheid'.

De overgang van verzorgingsstaat naar participatiemaatschappij moet nu echt zijn beslag krijgen, zo is de communis opinio. Dit legt een frictie bloot die ook al in de hoogtijdagen van de verzorgingsstaat bestond, maar die lang buiten het gezichtsveld kon blijven: de spanning tussen de betaalbaarheid van het stelsel en de betalingsbereidheid van de burgers. Enerzijds zijn vele burgers – al dan niet intuïtief – voorstanders van een 'ministelsel', met grote individuele keuzevrijheid en flink wat ruimte voor een eigen inbreng. Anderzijds weten we donders goed dat we op één

of meerdere momenten in ons leven een beroep zullen doen op collectieve arrangementen. De bereidheid tot solidariteit is in potentie zeker aanwezig, maar deze moet wel gegenereerd worden. Middels administratief verankerde solidariteit.

De balans lijkt verstoord. We staan aan de vooravond van een verdere teruggang in collectieve arrangementen. Zonder dat daar substantieel wat anders voor in de plaats is gekomen. Het evenwicht tussen betaalbaarheid en betalingsbereidheid blijkt opeens precair. De publieke sector dreigt steeds meer een reservaat voor kanslozen te worden, voor de onderkant die het zonder de overheid niet kan redden. Wij, geëmancipeerde – eigen verantwoordelijkheid nemende – burgers hebben dit 'armoedestelsel' toch niet nodig? We zitten angstig dicht bij een zichzelf versterkende logica.

De indringende vraag luidt: hoever is het draagvlak voor een breed sociaal stelsel in de samenleving al afgekalft? Het eenzijdige pleidooi om een 'vloer onder de verzorgingsstaat' te leggen, is waarschijnlijk onvoldoende om deze trend te stoppen. Idealiter moet het sociale stelsel zo zijn ingericht dat het de burgers – zonder teveel nadruk – overtuigt van zijn nut en noodzaak.

Buiten kijf staat dat burgers meer eigen verantwoordelijkheid moeten nemen, dat het belangrijk is dat de overheid hen daarop aanspreekt en dit ook afdwingt. En natuurlijk: zelfsturing en zelforganisatie hebben de toekomst. Evenals een 'terugtrekkende overheid' die burgers prikkelt tot het nemen van meer verantwoordelijkheid. Met enige welwillendheid kan je zelfs een 'nieuwe democratie' zien gloren, maar wordt het niet ook tijd voor een fris en dynamisch poldermodel? Wiegel en Lubbers hebben hiertoe recent het voortouw genomen. Waar blijven de progressieve partijen en de vakbeweging?

=

“Zet burgers a

Hoe ziet de ‘eigen verantwoorde-
lijkheid’ eruit in de politieke prak-
tijk van GroenLinks wethouders?

Wat hen betreft is het tijd voor
een cultuuromslag bij bestuur-
ders: meer macht afstaan aan
burgers en meer zelfredzaam-
heid, is hun devies. Een gesprek
met Lenie Scholten, Barth van
Eeten en Thijs de la Court, onder
leiding van Erica Meijers.

Alledrie hebben ze een lange staat van dienst als wethouder en zijn actief op de terreinen waar het debat over eigen verantwoordelijkheid bij uitstek speelt. Lenie Scholten was acht jaar wethouder in Nijmegen en doet sinds 2010 onder andere welzijn, armoedebeleid en jeugdbeleid in Eindhoven. Barth van Eeten was wethouder in Arnhem en Waalwijk en gaat nu in Lingewaard over sociale zaken en duurzaamheid. Thijs de la Court is sinds 2005 wethouder in de gemeente Lochem, waar hij vanaf 2010 openbare werken, duurzaamheid en groen in zijn portefeuille heeft. Daarnaast is hij nauw betrokken bij LochemEnergie, een duurzaamheidsinitiatief opgezet door bewoners van de gemeente Lochem.

De term ‘eigen verantwoordelijkheid’ leidt direct tot discussie. Lenie Scholten: “Ik praat liever over zelfredzaamheid, eigen regie, onafhankelijkheid en weerbaarheid. Achter de manier waarop wij naar burgers kijken schuilt een bepaald mensbeeld. Iedere keer dat we het over ‘eigen regie’ hebben, spreken we over groepen mensen die zich organiseren. Dat betekent dat zij het eens moeten worden over de doelstellingen en over de manier waarop ze aan de slag gaan.” Barth van Eeten is het eens: “Zelfredzaamheid is een mooi begrip. Mensen zijn, als je ze helpt en ze de mogelijkheden geeft, tot veel meer in staat dan wij denken.”

Erica Meijers: “Gaat achter de term eigen verantwoordelijkheid, of zelfredzaamheid, wel of niet het beeld van het autonome individu schuil?” Thijs de la Court: “Elk individu is tegelijk ook een sociaal wezen die het algemeen belang heel goed kent. Autonoom en collectief kunnen uitstekend samen gaan. Daardoor kan de samenleving enorm aan kracht winnen. De overheid, als instituut, heeft zich een stuk van dat algemeen belang toegeëigend en heeft daar allerlei regels en besluitvorming op los gelaten. Maar de overheid heeft ook een andere rol, namelijk het faciliteren van processen die het individu en het collectief helpen/ondersteunen om te investeren in het algemeen en collectief belang. De overheid is doorgeschoten in het overnemen van de rol voor het algemeen belang, en legt die te weinig in de samenleving zelf.” Scholten: “Wij gaan er vanuit dat mensen iets kunnen en willen, dat ze zich verantwoordelijk voelen voor het geheel, en bereid zijn mee te werken en een bijdrage te leveren, dat ze kortom beseffen dat het om het collectief gaat.”

Een andere rol

De wethouders zien dat burgers op verschil-

lende manieren initiatief nemen. Barth van Eeten geeft een voorbeeld uit zijn eigen praktijk. “Al jarenlang stond het betegelen van achterom paden in een buurt op de planning, maar de kosten daarvan bedroegen ongeveer 200.000 euro en het beschikbare budget was 150.000 euro. Toen ik wethouder werd, kreeg ik de vraag om voor die 50.000 extra te zorgen. In plaats daarvan stelde ik, onder bepaalde voorwaarden, het budget aan de buurt beschikbaar: het geld dat overbleef mochten ze gezamenlijk besteden. De betegeling kostte de buurt 120.000 euro gekost en de rest is door de buurt aan kunst, speeltoestellen en een buurtfeest besteed. De rol van de overheid veranderd. Er moet meer gebruik gemaakt worden van kansen, mogelijkheden en krachten van mensen. In plaats van uit te gaan van ‘onze methodiek’, moet de overheid flexibiliteit op kunnen brengen.”

Thijs de la Court vertelt over zijn ervaringen met het project LochemEnergie, een lokaal energiebedrijf eind 2010 door een groep inwoners en ZZP-ers van Lochem is opgezet. “In plaats van opdracht geven en regie voeren moet de overheid luisteren en een partner zijn.” De la Court treedt op als bemiddelaar en verbindingsschakel tussen LochemEnergie en de gemeente en provincie. Ook worden burgers betrokken bij de aanleg en het onderhoud van wegen in de gemeente: “Burgers kunnen gezamenlijk de afweging maken hoe om te gaan met het beperkte budget. Want je moet keiharde keuzes maken met een budget dat slechts eenderde van het onderhoud van de wegen kan financieren. Het gaat burgers direct aan en betrek ze dan ook bij de details van die besluitvorming, zet ze aan het stuur! . Ik kan me voorstellen dat wegen worden beheerd door een bedrijf, in plaats van door de gemeente, zolang dat bedrijf lokaal gebonden is. Je draagt op die manier als gemeente macht over aan de burgers.”

Erica Meijers: “Hebben we het hier niet gewoon over bezuiniging en privatisering?”

De la Court: “Eigen verantwoordelijkheid en burgers die initiatief nemen, kunnen op den duur leiden tot een kleinere overheid. Maar veel initiatieven hebben ook ondersteuning nodig, zowel financieel als in de vorm van het aanbieden van een netwerk. Het kost niet zozeer minder tijd en moeite, het is een andere rol. Je bent als overheid meer bezig initiatieven van burgers te faciliteren, in plaats van te bepalen.”

Van Eeten: “In het verleden werden mensen betutteld en hoefden ze dus niet zelfredzaam te zijn. Burgers denken over de overheid in termen van marktdenken, waarbij dus

an het stuur”

de overheid wordt gezien als de producent en de burger als consument. Burgers denken: ‘ik betaal, dus ik eis’ of ‘ik betaal, dus ik heb recht op’. Dit geldt ook voor het sociale domein. Op grond van bepaalde voorwaarden heeft bijvoorbeeld recht op een scootmobiel. Mensen claimen dan zo’n scootmobiel, maar gebruiken hem vervolgens nooit. Ze zitten thuis, met hun ongebruikte scootmobiel, en voelen zich nog steeds eenzaam. Het probleem blijft bestaan. Standaardoplossingen bestaan niet en verschillende mensen hebben verschillende behoeften. De overheid zou mensen vanuit hun eigen verantwoordelijkheid keuzes moeten laten maken: wat hebben zij nodig?”

Lenie Scholten merkt op: “Als zo’n scootmobiel niet wordt gebruikt, kun je ook stellen dat de overheid de verkeerde vraag heeft gesteld. Maar ik vind ook dat je de burger op zijn verantwoordelijkheid aan mag spreken. In Eindhoven hebben we de eigen bijdrage voor de WMO verhoogd. Zo had iemand geld gekregen voor het laten weghalen van dremfels in huis. Haar reactie was: ‘Als ik geweten had van de verhoging, had ik mijn man het huis laten aanpassen.’ Toen ik haar vroeg waarom zij dat niet gedaan had, zei ze: ‘Het werd me niet gevraagd. Bovendien is het ook makkelijk als de overheid dat voor je regelt.’ Conclusie: We hebben eigen verantwoordelijkheid bij de burgers weggehaald.” Scholten noemt ook het voorbeeld van de investering van de overheid in jongerenwerkers op straat, in programma’s voor voortijdige schoolverlaters en in bewegingsprogramma’s. “De jongeren voor wie deze programma’s bedoeld zijn, hebben ook een leven thuis. Van hun ouders mag ook wat gevraagd worden.”

Meijers: “Maar mag de overheid zich bemoeien met bijvoorbeeld de opvoeding van kinderen of het eetpatroon van burgers?” Scholten: “Ik vraag me af: waarom zou de gemeente investeren in een duur bewegingsprogramma voor jongeren, als zij vervolgens thuis iedere avond chips en cola krijgen? Op die manier is het dweilen met de kraan open. Mensen zouden moeten proberen een stuk onafhankelijker te zijn van bijvoorbeeld de zorg, daarmee krijgen zij de regie over hun eigen leven ook terug.”

“De gemeente kan een budget beschikbaar stellen voor een bepaalde groep, zonder dat precies in te vullen”, vervolgt Scholten. “Wij hadden als gemeente drie thema’s benoemd: veiligheid, overlast van jongeren en eenzaamheid onder ouderen. Vervolgens besloten de bewoners zelf de eenzaamheid onder ouderen op te pakken, zodat ze meer geld aan de andere thema’s konden beste-

den. En dat hebben ze gedaan. Ze hebben een ouderensoos opgericht, die draait dankzij vrijwilligers, en die zeven dagen in de week geopend is.”

“Dat komt door het commitment dat je met elkaar gecreëerd hebt,” reageert Van Eeten, die enthousiast raakt. “Maar daar zijn heel veel voorbeelden van! Er zijn buurten die buurthuizen overnemen en dat combineren met bijvoorbeeld werkplekken voor ZZP-ers. Ze organiseren biologische markten op vrijdagavond. Op die manier verdienen ze ook geld om de exploitatie te regelen. Ze bedenken totale nieuwe concepten!”

Scholten: “Je maakt ze eigenaar van de vraagstelling, maar ook eigenaar van de oplossing.”

Niet alleen vrijheid blijheid

Erica Meijers: “Hooft bij deze verandering van rol voor de overheid niet ook een beweging naar directe democratie?” Van Eeten: “Ook.” Scholten: “Deze manier van beleid maken is in feite een vorm van directe democratie.” Thijs de la Court: “Je loopt wel aan tegen de spanning van directe democratie en representatieve democratie. De agenda van de gemeente sluit niet altijd aan op die van de burgers. Maar soms pakt dat goed uit. In Lochem werd gediscussieerd over de plaatsing van windmolens. Burgers worden betrokken in de besluitvorming. Als de inwoners van het gebied in grote meerderheid voor plaatsing van de molens zijn, dan is de rol van de gemeenteraad dus beperkt. De windmolens worden dan dus geplaatst. Een ander voorbeeld: LochemEnergie heeft onderzoek laten doen naar de redenen van burgers om mee te doen aan LochemEnergie. Daaruit bleek dat zij het niet voor het klimaat doen, maar vanwege de onafhankelijkheid van grote energieleveranciers. Waarom zou onze of mijn agenda domineren? Ze zijn eerder gemobiliseerd door hun eigen wensen.” Van Eeten probeert het wat scherper te stellen: “Dit vind je mooi. Maar als het zou gaan om een grote varkensboer in het buitengebied, zou je het dan ook mooi vinden?” De la Court: “De raad stelt kaders over het proces van besluitvorming. Dat moet open en transparant zijn. Alle voor- en nadelen moeten zichtbaar aan bod komen. Participatie vereist kwaliteit. In de gemeenteraad wordt de ruimte en de richting afgesproken. Als je vindt of denkt dat het zinnig is dat de raad, zonder participatie van de samenleving, de grote varkensboer kan en zal tegenhouden leef je in een illusie.”

Barth van Eeten bevestigt dit voor het sociale terrein. “De overheid heeft een ondersteunende en compenserende rol. Mensen

die niet, onvoldoende of slechts voor een deel hun verantwoordelijkheid kunnen nemen, moeten door de overheid ondersteund worden.”

Erica Meijers: “Waar ligt nu precies die grens? Wanneer laat je mensen het zelf uitzoeken en wanneer ondersteun je ze? Als je daar niet duidelijk over bent wordt ‘eigen verantwoordelijkheid’ al snel een manier voor de overheid om risico’s op burgers af te wendelen. Bijvoorbeeld: de overheid vindt dat migranten Nederlands moeten leren, maar verlangt vervolgens wel dat zij zelf hun inburgeringscursus betalen. Sta je daar achter?”

“Nee, natuurlijk niet”, zegt Van Eeten stellig, “Eigen verantwoordelijkheid kan nooit los gezien worden van solidariteit. Als de Rijksoverheid bepaalt dat de bijzondere bijstand 110 procent van het bijstandsniveau bedragen mag, kun je besluiten daar niet aan mee te doen. In onze gemeente stond het bedrag op 120 procent, en dat is het gebleven. Op die manier zorg je ervoor dat jij, als overheid, er bent waar dat nodig is.”

Onttutteling

Veranderingen in de relatie tussen burger en overheid worden gestimuleerd doordat steeds meer bevoegdheden naar de gemeente worden overgedragen. Barth van Eeten: “In 2015 is de gemeente de eerste overheid. Dat hebben we in 2005 afgesproken naar aanleiding van een rapport van de commissie Jorritsma. Die stelde dat de burger met al zijn vragen bij de gemeente terecht moet kunnen. Vervolgens zoekt de gemeente naar verbanden met de provincie, met waterschappen, met het Rijk en met Europa. De gemeente als de frontoffice van de overheid.” Thijs de la Court: “De gemeente, als verbindingsschakel tussen overheidslagen, kan de overal in Europa opkomende beweging van burgers extra kracht geven. GroenLinks is bij uitstek de partij die het maatschappelijk rendement van deze beweging inzielt. Op die manier krijgen mensen meer regie in handen, zonder dat de samenleving koud en kil wordt. Daar ben ik op een bepaalde manier naïef optimistisch in.”

Meijers: “Eigen verantwoordelijkheid wordt op veel verschillende manieren geïnterpreteerd. Hoe maak je duidelijk dat je het op een andere manier wilt doen? Hoe definieer je die GroenLinkse invulling van ‘eigen verantwoordelijkheid’?”

Lenie Scholten: “Dat is wel waar. De VVD fractie reageerde in het begin zo positief op mijn verhaal van eigen regie en zelfredzaamheid, dat ik me zorgen begon te maken. Wat mij betreft moet je het vooral positief invul-

len. Je trekt je als overheid niet terug, maar je kiest wel een andere rol. Het is prima als mensen het zelf kunnen, maar je houdt wel in de gaten of dat ook echt zo is. Je laat mensen dus niet vallen, je blijft in de buurt. ”

Barth van Eeten: “Het gaat om eigen regie, onafhankelijkheid, vrijheid, los van wetten en regels. Geef mensen zelf het roer in handen – maar wel met een overheid die er écht is, zodat mensen weten: als het nodig is, zijn wij er, daar kun je van op aan. Dat is volgens mij de andere invulling.”

Meijers: “Binnen de linkse traditie is altijd een strijd geweest tussen aan de ene kant de sociaaldemocratie als socialisme van bovenaf en aan de andere kant het anarchistisch socialisme. Hoort GroenLinks bij het anarchistisch socialisme?”

Van Eeten en De la Court: “Ja natuurlijk!”
Van Eeten: “Als we niet in een anarchistisch-socialistische traditie zouden staan, zouden we geen positie hebben. Dan hadden we ons net zo goed op kunnen heffen en aan kunnen sluiten bij de PvdA.” Drie van de vier partijen die opgingen in GroenLinks waren hebben zich afgesplitst van andere partijen omdat ze zich niet konden vinden in de dominante partijcultuur.” Scholten: “Je zou de eigen regie beweging kunnen zien als een opstand tegen de betutteling.” Van Eeten: “Onttutteling.”

De la Court citeert een beleidsnota van de VVD-PvdA-CDA-GroenLinks coalitie in Lochem: “Economische recessie, demografische verandering en wezenlijke dilemma’s ten aanzien van duurzaamheid dwingen ons tot innovatie en initiatief. Maar vooral omdat we zien dat onze samenleving vol van ondernemende creativiteit en innovatiekracht is, en de potentie heeft werkelijk antwoorden te vinden op de uitdagingen waarvoor we gesteld worden.” De la Court: “Dat laatste is volgens mijn collega’s ‘typisch GroenLinks’ Vanuit de PvdA, bij ons lokaal, wordt eerder het accent gelegd op een overheid die een centrale rol speelt in het vinden van antwoorden. De VVD vind het ondernemende en innovatieve leuk, maar met de ‘werkelijke antwoorden’, hebben ze minder mee. Het CDA zoekt de antwoorden meer in de instituties in het maatschappelijk middenveld. GroenLinks heeft een enorm vertrouwen in de kracht van onderop, en heeft een kritische kijk op de overheid.”

=

Bart van der Lee & Voordekunst.nl

Dit is een zelfportret van Bart van der Lee, een singer-songwriter uit Utrecht. Tot vorige week was hij druk bezig met het maken van een gloednieuw album. Zelf noemt hij zijn muziek “soms gruizig, rauw en hard, soms rustig, aangrijpend en droevig, maar bovenal vol verhalen”.

Tijdens de live editie van de Helling op 9 februari treedt hij op. Dan zal ook bekend zijn of het hem gelukt is zijn nieuwe album te financieren via crowdsourcing op Voordekunst, een website die kunstenaars helpt geld in te zamelen via internet. Als het hem lukt 80% bij elkaar te krijgen, kan zijn project doorgaan. Door de bezuinigingen op de cultuursector, ontstaan allerlei initiatieven om zonder subsidie te overleven.

Bureau de Helling

Wetenschappelijk Bureau GroenLinks

de Helling
25
winter 2012-13

25 jaar Helling: live editie op zaterdag 9 februari

Aanstaande zaterdag, 9 februari, vieren we het 25-jarig jubileum van de Helling met een live editie in cultuurhuis Stefanus in Utrecht. Het debat in deze Helling zal worden voortgezet onder de titel: 'eigen verantwoordelijkheid: meer zeggenschap of een wassen neus?'

In de ochtend vinden lezingen plaats van de Belgische hoogleraar psychoanalyse Paul Verhaeghe, die onlangs een kritisch boek schreef over de manier waarop het neoliberalisme onze identiteit aantast, van filosoof en directeur Rotterdam Vakmanstad Henk Oosterling, en van tv-presentatrice Naeeda Aurungzeb. 's Middags debatteren we met vrijwel alle Tweede Kamerleden van GroenLinks, een enkele PvdA'er en specialisten op het terrein van arbeidsmarkt, zorg en duurzaamheid.

Voor alle abonnees die er niet bij kunnen zijn, zal er een digitaal verslag beschikbaar komen met teksten en filmpjes. U ontvangt hierover bericht, maar kunt natuurlijk vanaf enkele dagen na 9 februari ook zelf de website www.bureaudehelling.nl raadplegen.

Er zijn nog enkele plaatsen vrij.
Zie www.bureaudehelling.nl/agenda

Krimp

Als gevolg van de verkiezingsnederlaag van GroenLinks bij de laatste Tweede Kamerverkiezingen, moet ook het wetenschappelijk bureau fors inkrimpen. Gelukkig is dat gelukt zonder gedwongen ontslagen. Ook de Helling blijft behouden, al worden ook hier de financiële mogelijkheden kleiner. We zijn meer dan ooit aangewezen op de bijdrages van abonnees en roepen u dus hierbij op nieuwe abonnees te werven, zowel in als buiten GroenLinks. Juist een gekrompen partij heeft een plek waar nagedacht wordt over de politieke en ideologische koers in de huidige wereld, dringend nodig.

Wie we zijn & wat we willen

"Dit pamflet kent slechts één ambitie: het politiek-inhoudelijke debat binnen GroenLinks te voeden, opdat de partij er zo snel mogelijk weer klaar voor is om er flink tegenaan te gaan. De ideeën, ook de non-conformistische, maakten de partij tot een aantrekkelijke broedplaats," schrijft Wijnand Duyvendak in zijn prikkelende pamflet *Wie we zijn en wat we willen*. Met zijn ideeën over een meer groene en linkse koers opende Duyvendak onlangs op bureaudehelling.nl de discussie over de toekomst van GroenLinks. Lees de reacties van Joost Lagendijk, Barts Snels en Maarten van Poelgeest, of debatteer zelf mee op bureaudehelling.nl

GroenLinks over vredes- en veiligheidsbeleid: 1989-2012

GroenLinks is geen pacifistische partij. Al in het begin van de jaren negentig sprak ze zich uit vóór de militaire bescherming van burgers ook buiten het eigen grondgebied, als kern van de internationale rechtsorde. Toch heeft steun aan gewapende interventies meestal tot felle discussies binnen de partij geleid, heftiger dan bij andere politieke partijen. Zo bezien is het 'gedoe' rond Kunduz (vanaf 2010) het laatste debat in een hele reeks: de Golfoorlog (1991), Bosnië (1993-1995), Kosovo (1999), Afghanistan (2001).

Gerrit Pas onderzocht de standpunten van GroenLinks over dit thema en bracht de veranderingen in visie die in de loop der jaren plaatsvonden in kaart. In het voorjaar verschijnt zijn publicatie over de ontwikkeling van het vredes- en veiligheidsbeleid van GroenLinks. Nadere aankondiging zal worden gedaan op www.bureaudehelling.nl.

Vacature directeur

Dick Pels neemt afscheid van het wetenschappelijk bureau van GroenLinks, dat hij omdoopte in Bureau de Helling. Op dit moment vinden gesprekken plaats met een opvolger – we hopen daarover in het volgende nummer van de Helling meer te kunnen berichten.

Publicaties WB sinds september

Erica Meijers:

- 'Christelijke politiek valt of staat niet met het CDA', *Trouw* 28.9.2012.
- 'Hoop en vertrouwen in tijden van crisis. Over economie en moraal', *Ophef*, oktober 2012, p. 10-16.
- Marcel ten Hooven, 'Van hun sokkel gevallen. De Vaders zijn hun gezag kwijt' *De Groene Amsterdammer*, 2012 nr. 51/52 (interview met o.a. E. Meijers).

Dick Pels:

- 'Goed verhaal GroenLinks valt moeilijk in crisistijd' (met Pepijn Vloemans), *de Volkskrant*, 19.9.2012.
- 'De progressieve hervervorming is achter de horizon verdwenen', *Socialisme & Democratie* 9/10: 32-34; 'Was it the economy, stupid?', *Bureau de Helling* 29.10.2012.
- 'Socialisme in één continent', *Sociale vraagstukken*, nr. 31.10.2012; *deJoop* 31.10.12; *Bureau de Helling* 1.11.12.
- 'A Climate of Uncertainty', *Green European Journal*, 7.11.2012
- 'Burgers optillen naar hun betere ik', in Simon Knepper & Johan Kortenray (red.) *Niet te moeilijk graag. De verkleutering van het publieke debat*. Amsterdam: Boom 2012, p. 148-156.
- 'Een klimaat van onzekerheid', *Sociale vraagstukken*, nr. 7.12.12; *deJoop*.nl, 8.12.2012.
- 'Nationale identiteit en Europese integratie', *Civis Mundi*, nr. 15, 19.12.2012.

Pepijn Vloemans:

- 'Obsessies van de Yankees', *NRC* 30.10.2012
- 'Met noeste arbeid gaat deze crisis echt niet over' (met Liesbeth van Tongeren), *Volkskrant* 31.10.2012.
- 'Waar leren wij nog denken?', *NRC* 11.12.2012.

BUREAU DE HELLING

Postbus 8008
3503 RA Utrecht
030-23 999 000
www.bureaudehelling.nl

RAAD VAN ADVIES

Dirk Holemans
Lot van Hooijdonk
Henrike Karreman
Thomas Mertens
Tof Thissen

MEDEWERKERS

Dick Pels · DIRECTEUR
Anne de Boer
Katinka Eikelenboom
Erica Meijers
Gerrit Pas
Noortje Thijssen
Pepijn Vloemans

OMGANGS

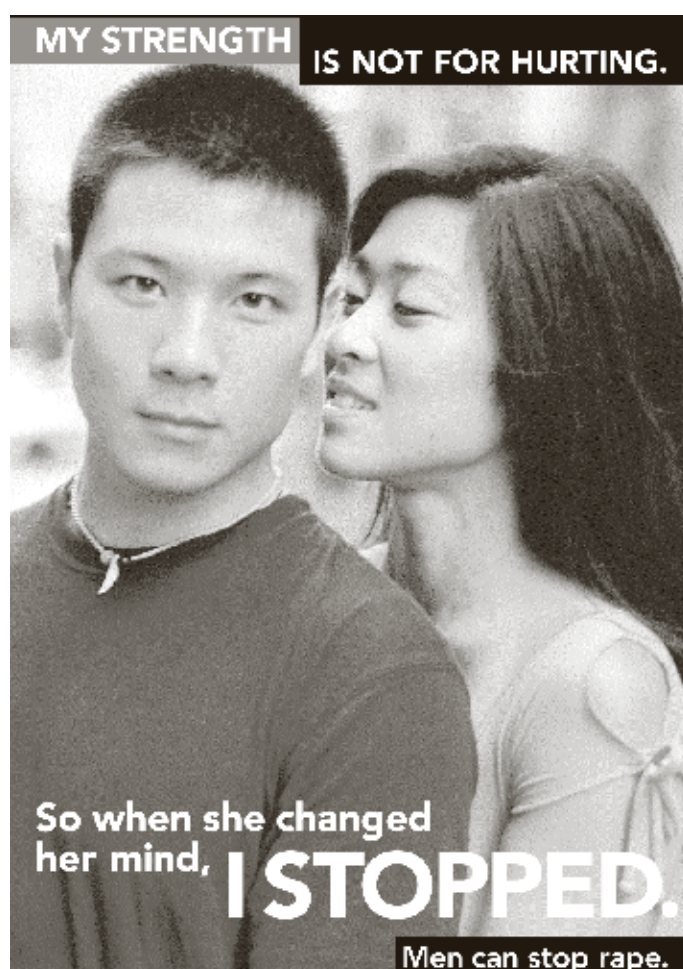
Niet alleen in Nederland zijn bestuurders en burgers bezig de eigen en gezamenlijke verantwoordelijkheid opnieuw vorm te geven. In veel landen ontstaan vergelijkbare initiatieven en discussies. Twee voorbeelden: de Wiener Charta en een campagne tegen seksueel geweld.

"Wenen is de eigen plek van mannen en vrouwen, jong en oud, mensen die hier geboren zijn en die er later naartoe getrokken zijn, van mensen met verschillende levensvisies, leefstijlen en behoeftes. Om goed met elkaar te kunnen leven, is respect nodig. Dat betekent: andere mensen accepteren zoals ze zijn, zoals je zelf ook geaccepteerd en gerespecteerd wilt worden. Onze gezamenlijke basis vormen de mensenrechten."

Zo begint het handvest van Wenen, dat in november 2012 aan de inwoners van de stad werd gepresenteerd. Het is in Europa een nieuwe vorm van betrokkenheid van burgers en de VN wijdde er een lovende studie aan. De hele stad deed namelijk mee aan het opstellen van dit handvest. En dat feit is opmerkelijker dan de tekst zelf. Die spreekt over hoffelijkheid op straat, over individuele verschillen en gemeenschappelijkheid, over Duits als lingua franca naast een veelvoud van andere talen, over respect tussen generaties, over het belang van een nette

Onlangs toonde onderzoek van kenniscentrum Rutgers WPF weer aan dat veel jongens vinden dat meisjes er zelf verantwoordelijk voor zijn als ze verkracht worden: moeten ze er maar niet zo sexy uitzien. Steeds meer campagnes tegen seksueel geweld richten zich daarom op mannen. En dat helpt. Na jarenlange stijgende cijfers constateerde de politie van de Canadese stad Vancouver over het jaar 2011 opeens een daling van tien procent in de statistieken over verkrachting. Men vermoedde dat dit ook te danken was aan een campagne die zich op mannen richtte: do not be that guy!

Hiernaast voorbeelden van de campagne 'My strength', die mannen erop wijst dat ze hun kracht positief kunnen gebruiken. De campagne is ontwikkeld door Men Can Stop Rape (MCSR) in Washington, die het doel heeft mannelijkheid en kracht opnieuw te definiëren en in te zetten tegen seksueel geweld.
www.mencanstoprape.org
www.mystrength.org

VORMEN

stad waar niemand zijn rommel op straat gooit en van publieke ruimtes waar je niets hoeft te kopen of consumeren. Dit manifest van één pagina kwam tot stand in een zeven maanden durend proces. Alle inwoners van Wenen konden ideeën inbrengen, sleutelen aan de basistekst en met elkaar discussiëren over hoe ze in hun stad met elkaar willen samenleven. Dat gebeurde in kleine besloten groepjes, zoals de bewoners van een straat of huizenblok, maar ook in grote publieke bijeenkomsten, door werkgevers en werknemers van ondernemingen, door vakbonden, allerlei maatschappelijke organisaties, verenigingen en geloofsgemeenschappen. In totaal werd er 12.700 uur door 651 groepen en 8.500 mensen van gedachten gewisseld. Dat leidde tot 1.848 voorstellen.

Het project was een initiatief van de rood-groene coalitie die Wenen sinds 2010 regeert, om de levenskwaliteit van haar inwoners te verhogen. De vraag hoe samen te leven in deze midden Europese stad, waar de geschiedenis – de Habsburgse monarchie,

de soms vijandige, soms vreedzame contacten met het Ottomaanse Rijk, de pijnlijke periode van het Derde Rijk – voor een continu mozaïek aan culturen, talen en religies zorgde.

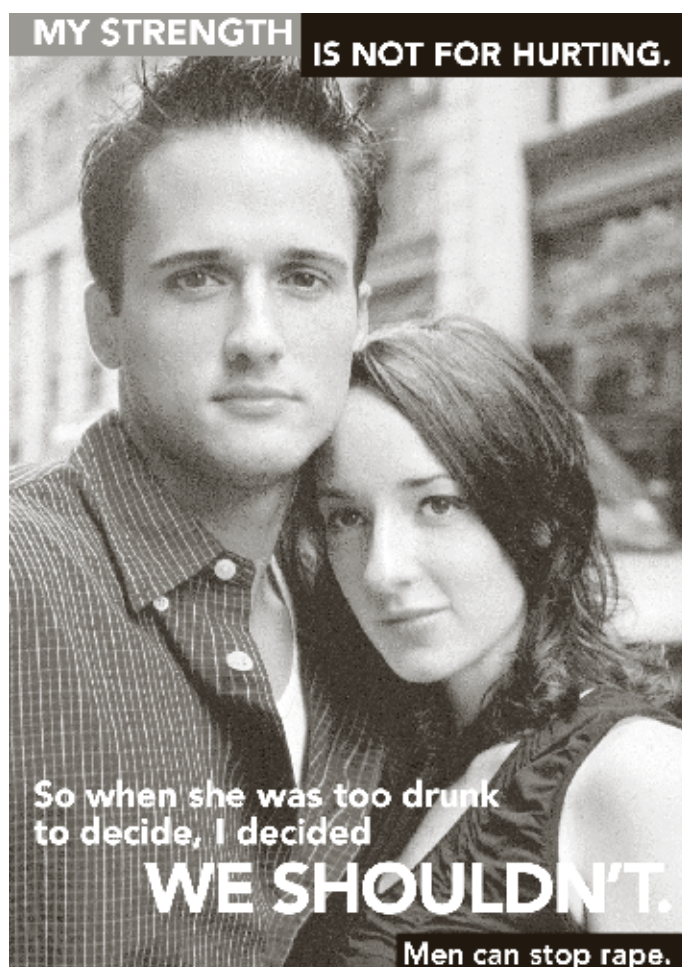
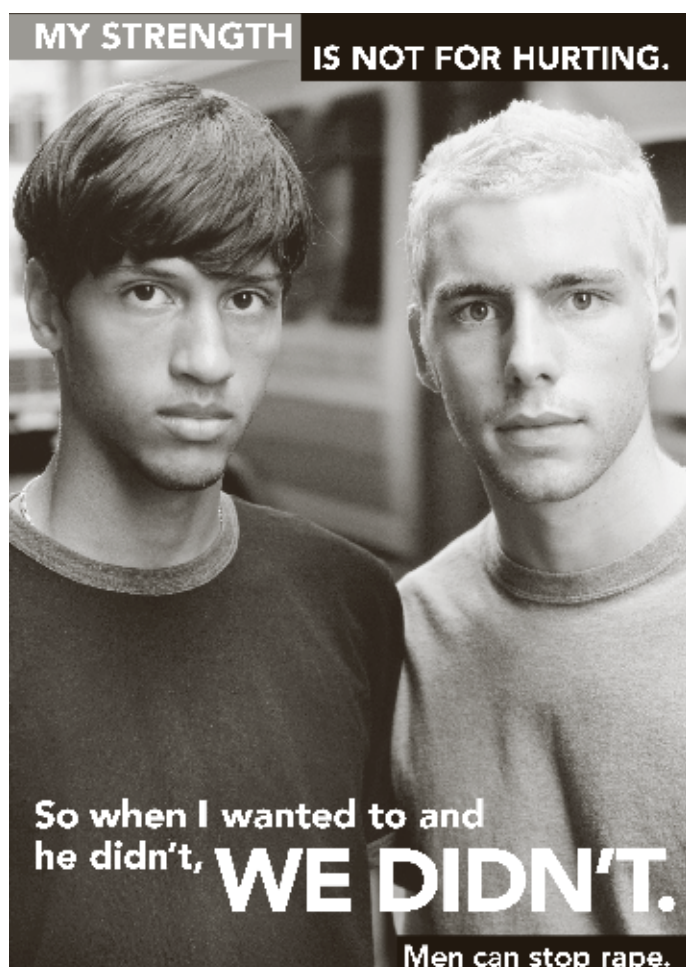
De tekst is de formele neerslag van het proces, maar belangrijker is wellicht de werking in het alledaagse leven. Bij de presentatie op 27 november somden wethouder Sandra Frauenberger (SPÖ, sociaaldemocraten) en viceburgemeester Maria Vassilakou (de Groenen) al een aantal resultaten op: veel problemen tussen burens over lawaai en andere hinder werden opgelost doordat ze met elkaar praatten en ook besloten dat te blijven doen in de vorm van bijvoorbeeld huurderscafés; jongens beloofden ook meisjes in de voetbalkooi toe te laten; taxi-chauffeurs in opleiding gaan voortaan stage lopen op de bus of tram, om het verkeer uit een andere perspectief te leren zien, buurtvrouwen van Turkse, Arabische en Oostenrijkse afkomst zetten gezamenlijk een klein bedrijfje op, nadat ze elkaar voor het eerst

werkelijk hadden gesproken; in jeugdcentra, bejaardenhuizen en huurkazernes werd opgemerkt dat een simpele groet de sfeer al enorm verbeterd.

Op de Charta website zijn nog allerlei discussies terug te lezen. Zo schreef iemand op 12 oktober 2012 om 06:39: "Ik vind dat een basisprincipe in het handvest moet zijn, dat iedereen eerst naar zichzelf kijkt (Duits: bij de eigen neus pakt) Wat kan ik zelf doen, om de situatie te verbeteren? Als iedereen alleen maar over de anderen praat, verandert er helemaal NIETS!"

=
Erica Meijers

Lees meer op
<http://wien.gruene.at/uploads/WienerCharta.pdf>
<http://www.unhabitat.org/pmss/listItemDetails.aspx?publicationID=3387>
<https://charta.wien.at>

Arbeidsoverniet 'te vast',

Voor welke dilemma's zorgt het begrip 'eigen verantwoordelijkheid' op de arbeidsmarkt?

Steeds meer zelfstandigen zonder personeel bevolken de arbeidsmarkt. Het verschil tussen hun positie en mensen met een vaste baan is (te) groot.

Kan dat anders?

De groei van het aantal ZZP-ers getuigt van toenemende ondernemingszin en groeiende individualiteit. Werknemers 'pakken hun kansen', zo klinkt het vaak. En inderdaad blijkt uit het SER rapport van 2010 over ZZP-ers dat aan de keuze om zelfstandige te worden positieve motieven ten grondslag liggen. Slechts een klein deel van de zelfstandigen (ongeveer vijf procent) beschouwt zich als schijnzelfstandige. Zo gezien is er reden te over om positief te zijn over de groei van het aantal zelfstandigen op de arbeidsmarkt. Toch is er reden tot aarzeling. In tijden van economische groei klopt bovenstaande redenering vaak en tot 2008 was de groei van zelfstandigen op deze manier zinvol te verklaren. Maar geldt dit in tijden van economische crisis nog steeds? Zijn er ook nu nog managers die meer flexibiliteit en eigen invulling van taken wensen, verpleegkundigen die meer salaris en professionele ruimte willen dan onder de standaard-cao voor de gezondheidszorg mogelijk is en bouwvakkers die ondernemerskansen zien? Met andere woorden: geldt de redenering die tot een positieve waardering van zelfstandigheid leidt ook onder de huidige economische omstandigheden? Voordat ik antwoord kan geven op deze vraag, moet eerst een andere vraag beantwoord worden, die meer inzicht geeft in de keuze voor zelfstandigheid, namelijk: biedt de arbeidsovereenkomst dan onvoldoende ruimte voor het realiseren van dergelijke wensen? Betekent de arbeidsovereenkomst zoals die al decennia lang de basis van het arbeidsrecht vormt, een (te) grote beperking van de vrijheid van de werknemer?

Baanwisseling

Er kan alleen sprake zijn van een arbeidsovereenkomst als de werknemer zijn arbeid in ondergeschiktheid verricht. Of in de termen van de wet: een werknemer verricht zijn arbeid in dienst van de werkgever. Die ondergeschiktheid duidt op het werken in een formele gezagsstructuur en niet op economische ondergeschiktheid, hoewel het één vaak samenhangt met het ander. De werknemer stelt zich ter beschikking voor het verrichten van arbeid, en wat de werknemer gedurende die werktijd dan precies moet doen, mag de werkgever bepalen. Om te voorkomen dat de werkgever misbruik van de positie maakt, is zijn bevoegdheid door de wet beperkt. Maar juist die ondergeschiktheid ontbreekt in de relatie tussen een zelfstandige en een opdrachtgever. Uiteraard dient de zelfstandige, die ook wel opdrachtnemer wordt genoemd, te luisteren naar redelijke opdrachten door de opdrachtgever gegeven, maar dat leidt niet tot ondergeschiktheid van de opdrachtnemer. De zelfstandige is dus juridisch vrij in het aan-

nemen van werk en in de wijze van uitvoeren daarvan dan een werknemer. In de praktijk zal dat verschil vaak minder zichtbaar zijn. Een zelfstandige kapper moet het kapsel knippen dat zijn klant wenst op grond van de opdrachtsovereenkomst die hij met die klant heeft, de kapper in loondienst moet dat doen op grond van de arbeidsovereenkomst. De arts die als maat van een maatschap (en dus als zelfstandige) werkt, is voor het verrichten van zijn werkzaamheden net zo afhankelijk van de werktijden van de operatieverpleegkundigen en de openingstijden van het ziekenhuis als de arts in loondienst. Maar een zelfstandige kapper kan een klant weigeren en de kapper in loondienst niet, althans niet zonder toestemming van zijn werkgever. Het recht om opdrachten te weigeren zal soms een belangrijk voorrecht zijn, dat zich nu juist zal voordoen als er opdrachten (dus klanten) genoeg zijn en de opdrachtnemer dus vrij kan kiezen uit de vraag naar zijn arbeid. Een deel van de populariteit van het ZZP-schap kan uit deze grotere vrijheid worden verklaard. Het antwoord op de vraag of de arbeidsovereenkomst onvoldoende ruimte biedt om aan alle wensen van ZZP-ers tegemoet te komen is dus: ja.

Maar dat antwoord moet meteen vergaand worden gerelativeerd, en dat brengt me bij de vraag of de positieve waardering van zelfstandigheid ook geldt onder de huidige economische omstandigheden. Uit onderzoek blijken ook andere, en belangrijker, *incentives* te bestaan om als zelfstandige te gaan werken. Een hele belangrijke is de aanzienlijk lagere belasting- en premiedruk voor ZZP-ers, door uitsluiting van de werknemersverzekeringen en de zelfstandigenaftrek. De ZZP-er is niet (standaard) verzekerd tegen werkloosheid en arbeidsongeschiktheid en bouwt geen pensioen op, maar veelal is dat een bewust genomen risico, omdat de ZZP-er zijn eigen risico op werkloosheid en arbeidsongeschiktheid laag inschat. Ook belangrijk is dat een zelfstandige niet gebonden is aan de in een sector geldende cao. Vaak zijn daarin fondsen voorzien waaraan de werkgever voor iedere werknemer premie dient af te dragen. Hoewel zelfstandigheid dus vanuit de gedachte dat de werker zijn eigen verantwoordelijkheid neemt een goede maatschappelijke functie lijkt te hebben, getuigen de motieven om ZZP-er te worden vaak van minder maatschappelijke betrokkenheid. Het nemen van de eigen verantwoordelijkheid lijkt nog minder aantrekkelijk in een situatie waarin de economische groei ver te zoeken is. Het is maar de vraag of op een ruime arbeidsmarkt, waarvan op dit moment sprake is, zelfstandigheid nog wel een vrije en bewuste keuze is. Per jaar veranderen ongeveer 800.000 mensen van baan. Daarvan doet ongeveer tien procent

maar 'te belast' eenkomst

dat na een ontslagprocedure. De andere baanwisselingen worden beschouwd als vrijwillig. Het is de vraag of dat klopt. Een deel van deze werknemers zal gewoon een andere, meer aantrekkelijke baan hebben gevonden en ontslag hebben genomen bij de oude werkgever. Een ander deel zal dat hebben gedaan na aandrang van de werkgever, al dan niet met dreiging van ontslag. Het ligt in de rede te vooronderstellen dat veel van de werknemers die zich na een arbeidsovereenkomst als zelfstandige vestigen, dat doet met de dreiging van werkloosheid. Uit hetzelfde onderzoek van de SER blijkt dat de helft van de zelfstandigen ouder is dan 45 jaar. Zijn dat allemaal mensen die toe waren aan een nieuwe uitdaging? Mensen die hun baan hebben opgezegd om voor zichzelf te beginnen? Ik betwijfel dat ten eerste.

In tegenstelling tot wat vaak wordt gedacht, is de anciënniteit van een werknemer (dus de duur van de tijd dat de werknemer bij één werkgever werkt) de laatste jaren niet afgenomen, maar toegenomen. Nadere beschouwing van de cijfers leert dat er twee groepen op de arbeidsmarkt moeten worden onderscheiden: de jongere werknemer die met veelal flexibel werk veel van baan wisselt, of 'jobhopt', en de oudere werknemer die op de arbeidsmarkt niet meer 'beweegt'. Die oudere werknemer, en ouder begint dan al met 45 jaar, neemt niet het risico van baan te wisselen, met als gevolg een nieuwe proeftijd en het verlies van anciënniteitsrechten. Nu door de vergrijzing de oudere werknemers op de arbeidsmarkt toenemen, neemt de anciënniteit van werknemers gemiddeld toe. Met een paar berekeningen van de kans voor oudere werknemers op ander werk, die kunnen worden gedaan op de website www.hoelangwerkloos.nl, wordt pijnlijk zichtbaar wat we al langer weten: de oudere werknemer heeft op de Nederlandse arbeidsmarkt nauwelijks enige kans om een baan te vinden, en zeker geen baan voor onbepaalde tijd. Het lijkt daarmee toch heel lastig om te ontkennen dat de Nederlandse werkgevers discrimineren naar leeftijd.

Ontslagrecht

Dat klinkt niet best, en dat is het ook niet, maar toch is deze leeftijdsdiscriminatie op de arbeidsmarkt niet onbegrijpelijk. Het Nederlandse arbeidsrecht kent een aantal regels die het voor werkgevers weinig aantrekkelijk maken oudere werknemers in vaste dienst te nemen. Het gaat me dan niet om de striktheid van het ontslagrecht. Terzijde merk ik op dat de regels van het ontslagrecht onbegrijpelijk zijn en soms bijzonder onbillijk uitpakken, en dat daarin de reden ligt om het ontslagrecht te herzien. Ondertussen blijkt dat de Nederlandse ontslagregels niet bijzonder

streng zijn te noemen in internationale vergelijkingen, ook omdat de praktijk ermee wel heeft leren werken en die regels uiteindelijk geen belemmering vormen om iemand te ontslaan. Anders gezegd: het probleem is niet zozeer dat de vaste arbeidsovereenkomst 'te vast is', maar dat de vaste arbeidsovereenkomst 'te belast' is. De belangrijkste belasting van de vaste arbeidsovereenkomst is naar mijn gevoel de (ook internationaal gezien) extreem lange termijn van loondoorbetaling bij ziekte. De werkgever dient een werknemer die ziek is het loon door te betalen en die verplichting duurt 104 weken. Gedurende die periode moet de werkgever de werknemer begeleiden naar eigen of ander passend werk, en als de werkgever dat naar het oordeel van het UWV in onvoldoende mate heeft gedaan, kan de werkgever bestraft worden met nog eens 52 weken loondoorbetaling. Voor werkgevers is deze verplichting, waarvan de kosten nauwelijks te begroten zijn en de inspanning slecht is uit te besteden, een zware last. Die wordt zeker zo ervaren in het geval – en daarvan zal bijna altijd sprake zijn – dat de werkgever helemaal niets heeft kunnen doen aan de ziekte van de werknemer. Bij flexibele arbeidsovereenkomsten komt deze verplichting te vervallen zodra de arbeidsovereenkomst eindigt. Als je daarbij optelt dat een oudere werknemer weliswaar minder vaak ziek is, maar dat als hij ziek is, dat veel langduriger is dan een jongere werknemer, zelfs zoveel langer dat het ziekteverzuim van oudere werknemers opmerkelijk hoger is dan dat van jongere werknemers, dan is duidelijk dat werkgevers die een voorkeur voor jongere werknemers hebben zich kunnen beroepen op economische rationaliteit.

Hoge prijs

Datzelfde geldt, zoals hiervoor uitgewerkt, ook voor de oudere werknemer die vasthoudt aan zijn baan. Als hij dan toch wordt ontslagen, rest voor deze werknemer vaak niet veel meer dan het uitzicht op langdurige werkloosheid. De periode waarin deze werknemer recht heeft op een uitkering krachtens de WW is beperkt tot een maximum van drie jaar en een paar maanden en tot het maximum dagloon. Oudere werknemers, vaak met een hoger inkomen en met een partner met inkomen en een eigen huis waarvan de hypotheek grotendeels is afbetaald, of ander vermogen, wachten het begin en zeker de afloop van de WW periode vaak niet af, maar proberen hun werkzame leven zelf verder vorm te geven. Zij doen dat door de in loondienst opgebouwde contacten hun arbeid als zelfstandige aan te bieden. Dat vaak gestimuleerd door een ontslagvergoeding van de werkgever, die kan worden gebruikt om te investeren in het nieuwe ondernemerschap

of misschien, mooier nog, een ontslagregeling die bestaat uit een orderportefeuille. Deze laatste groep werknemers komt dus niet in een uitkering, maar neemt het heft in eigen handen en draagt dat ook uit. In de vakliteratuur en aan beroepsgenoten laten de zelfstandigen ze weten dat ze toe waren aan een nieuwe uitdaging en nu voor zichzelf zijn begonnen. Deze groep van zelfstandigen wordt in iedere statistiek geteld als bewust zelfstandig, en daarop staan ze zich ook voor. De kans om als zelfstandige een goede start op de markt te maken is vast niet groot als je daarbij vertelt dat je voor jezelf bent begonnen omdat je werd ontslagen of omdat je geen andere baan in loondienst kon vinden. Er is mij geen onderzoek bekend waaruit valt af te leiden of deze groep zelfstandigen toch niet liever op basis van een arbeidsovereenkomst voor onbepaalde tijd zou willen werken. Ik vermoed dat dat in overwegende mate het geval zal zijn, hoewel door het internaliseren van de gedachte dat je bewust voor jezelf bent begonnen een onderzoek daarnaar ook heel lastig zal zijn. Het zou het effect op de arbeidsmarkt niet veranderen, en dat is dat de werkgever die arbeidsovereenkomst niet aanbiedt, vanwege door hem gewenste flexibiliteit en de grote belasting van een arbeidsovereenkomst voor onbepaalde tijd. En de ZZP-er komt er niet om, want hij heeft toch zelf gekozen voor de zelfstandigheid? Zodoende dragen de ZZP-ers bij aan de flexibiliteit op de arbeidsmarkt en aan de in Nederland nog steeds relatieve lage werkloosheidscijfers. Is dat niet een hele hoog prijs om individuen te laten betalen voor het nemen van hun eigen verantwoordelijkheid?

Herziening van de arbeidsovereenkomst op zich zal deze zelfstandigen niet helpen. De gezagsstructuren binnen de arbeidsovereenkomst zijn in de praktijk niet veel anders dan die in andere arbeidsverhoudingen: de bezitter van het schaarse goed (degene die de arbeid aanbiedt) en de aard van de arbeid zelf, bepalen de inhoud van de arbeid en de wijze waarop die wordt verricht in veel belangrijker mate dan de juridische constructie waarvoor partijen kiezen. Daarbij zal geen werkende bezwaar hebben tegen de arbeidsrechtelijke voordelen die een arbeidsovereenkomst voor onbepaalde tijd biedt: als dat alleen de voorkeur van een werkende zou bepalen is de keuze eenvoudig. Vanuit werkgeversperspectief lijkt het aan gaan van een duurzame arbeidsrelatie alleen bezwaarlijk vanwege de zware verplichting die de arbeidsovereenkomst nu met zich brengt. Daar zou eens wat aan moeten gebeuren....

=

Zorg:

De eigen verantwoordelijkheid van de burger in de zorg is in het regeerakkoord van PvdA en VVD zwaar aangezet. Ruimte voor het eigen initiatief van burgers staat voorop en de individuele rechten worden sterk begrensd. Hoe verhoudt zich dit tot de wens van veel burgers om zelf de zorg in hun omgeving te organiseren?

Als het kabinet Rutte II het heeft over eigen verantwoordelijkheid van de burger, betreft dat in de eerste plaats de financiële verantwoordelijkheid ('eigen risico'). Het gaat om het zoeken van goedkopere oplossingen voor de toenemende zorgvraag. De patiënt zal de zorg meer direct in zijn eigen omgeving moeten organiseren, want de overheid beknot het recht op zorg, met name in de langdurige zorg (AWBZ). Het discours van de landelijke overheid haakt in op een breed gevoerde discussie over de eigen rol van de burger. Begrippen als 'burgerkracht', 'eigen-kracht-conferenties', 'zelfredzaamheid' en 'burgerinitiatief' zoemen rond in zorgcircuits, op conferenties, in onderzoeksrapporten en kennisinstituten. Het gaat daarbij om twee verschillende vragen. De overheid is het vooral te doen om de vraag wat patiënten en hun naasten zelf kunnen doen bij ziekte en handicap (zelfredzaamheid). Maar daarnaast speelt de vraag hoe burgers zelf de zorg dichtbij willen organiseren. Het beleidsdiscours van de overheid over de eerste vraag en het debat over de rol van de burger/patiënt tussen zorgprofessionals, lokale overheden en patiëntenorganisaties over de tweede vraag tonen parallellen, maar ook grote verschillen. De constatering dat de verzorgingsstaat in veel opzichten op zijn grenzen is gestoten, niet alleen financieel, maar ook als systeem, wordt door velen gedeeld. Patiënten en mantelzorgers zijn minder geneigd om te vertrouwen op de institutionele arrangementen en accepteren niet meer dat hen de regie over het eigen leven ontnomen wordt. Er zijn weinig mensen die het ideaalbeeld koesteren dat ze hun oude dag in een verzorgingshuis doorbrengen. Patiëntenorganisaties hebben zich jarenlang verzet tegen paternalisme van zorginstellingen en hebben met succes gepleit voor de invoering van persoonsgebonden financiering (pgb's) om chronisch zieken (en mantelzorgers) instrumenten in handen te geven om zorg op maat te realiseren.

Kiezende consument

Er zit nogal wat licht tussen de 'eigen verantwoordelijkheid' van beleidsmakers en het concept van 'eigen regie' van patiëntenorganisaties. Tot eind vorige eeuw was er nauwelijks een beleidsvisie op de rol van de patiënt in de zorg. Die rol kwam pas in beeld op het moment dat er zorgen ontstonden over de snelle groei van de zorguitgaven. Marktwerving werd in het neoliberale beleidsdiscours als de oplossing gezien voor de beteugeling van kostenstijging in de zorg. In dat discours is de patiënt een kiezende consument. Het duidelijk formuleren en expliciteren van de eigen zorgvraag is daarbij essentieel. Dat beeld van de kiezende consument is in de zorgverzekeringswet vastgelegd. De burger als kiezende consument hoort mondig te zijn en

goed geïnformeerd. In de curatieve zorg betekent eigen verantwoordelijkheid dus vooral: in staat zijn als goed geïnformeerde marktpartij op te treden.

In de praktijk blijkt de patiënt echter nauwelijks in staat invloed uit te oefenen op het zorgaanbod, ondermeer door de gebrekkige beschikbaarheid van informatie (SCP, 2012). Begin deze eeuw verschoof de focus van patiëntenrechten naar plichten van burgers. De overvragende burger neemt de plaats in van de burger die geholpen moet worden om zijn zorgvraag onder woorden te brengen. Dat uit zich vooral in de stelselwijziging in de langdurige zorg. Om de langdurige zorg betaalbaar te houden, worden steeds meer onderdelen van de AWBZ overgeheveld naar de Wet Maatschappelijke Ondersteuning (WMO). Zo zien we dat de eigen verantwoordelijkheid van de burger in de langdurige zorg een heel andere betekenis krijgt, namelijk: De burger in de langdurige zorg moet vooral over een stevig sociaal netwerk beschikken en terughoudend zijn met zijn beroep op zorgvoorzieningen. De eigen verantwoordelijkheid van de burger als beleidsargument werd voor het eerst opgenomen in de WMO. Dit markeert de overgang van zorg en ondersteuning als een individueel recht naar zorg als een voorziening. Daarbij zoekt de lokale overheid collectieve oplossingen om participatie van chronisch zieken en gehandicapten mogelijk te maken. Voordat de burger met zijn zorgvraag naar de overheid gaat, moet hij in eigen kring naar ondersteuning zoeken. Dat komt ook tot uiting in het gebruik van het begrip 'gebruikelijke zorg' bij de indicatiestelling in de langdurige zorg en de WMO. Wie gebruik wil maken van de AWBZ zorg of de WMO voorzieningen zal eerst een beroep moeten doen op huisgenoten. Daarmee is een trend gezet: steeds meer mensen met een intensieve zorgbehoefte worden thuis verzorgd door mantelzorgers. Zo neemt de druk op mantelzorgers toe, terwijl het beroep op de formele zorg wordt ingeperkt. Tegelijkertijd bevestigen onderzoeken steeds weer dat er grenzen zijn aan wat de mantelzorger kan dragen (Boer, 2012; Male, 2010; Vreugdenhil, 2012).

Eigen regie

Het discours van eigen regie kent andere bronnen. De organisatie van de zorg in Nederland vindt zijn oorsprong in de verzuilde samenleving van na de oorlog. Door de snelle ontwikkeling van de medische technologie is er een dynamiek ontstaan waarin het medische discours en de institutionele zorg zeer dominant zijn. Voor burgers is het moeilijk de weg te vinden in het complexe zorglandschap met zijn vele specialismen en functionaliteiten waaraan hij zijn zorgvragen moet aanpassen. Gemeenschap-

eigen verantwoordelijkheid of eigen regie?

pelijk kenmerk van de meeste zorginstellingen is dat de patiënt en zijn familie zich uitleveren en niet in staat zijn om nog mede sturing te geven aan de behandeling en zorg. Bovendien zijn zorginstellingen steeds minder goed in staat om tegemoet te komen aan de grote diversiteit van leefgewoonten en voorkeuren van patiënten. Dat heeft veel burgers ertoe aangezet om initiatieven te nemen en de organisatie van de zorg en ondersteuning zelf ter hand te nemen. Belangrijke onderliggende trends daarbij zijn de individualisering en de grotere beschikbaarheid van informatie. Dankzij de opkomst van internet is er een groeiende groep chronisch zieken, gehandicapten en familieleden die informatie uitwisselen en snel veel kennis verwerven. Zelfmanagement is een sleutelbegrip in de vernieuwing in de zorg, waarbij steeds meer verantwoordelijkheden (medicatie, monitoring van de eigen leefstijl) bij de patiënt komt te liggen, mede dankzij allerlei *apps* die worden ingezet om de communicatie tussen de patiënt en de zorgverlener op afstand mogelijk te maken. Door op deze wijze de eigen verantwoordelijkheid van burgers vorm te geven, krijgen burgers ook meer grip op hun leven en wordt tast de levenskwaliteit niet aangetast, zoals dat wel het geval is bij het invoeren van eigen risico's en het verder belasten van mantelzorgers. Dankzij de PGBfinanciering zijn veel eigen initiatieven van burgers in de zorg mogelijk gemaakt. Bijvoorbeeld van ouders van kinderen met een (verstandelijke) handicap en van ouderen die gezamenlijk voor elkaar zorgen. Vaak zijn dit initiatieven van burgers die beschikken over een behoorlijk sociaal kapitaal en over de vaardigheden om onder moeilijke omstandigheden initiatieven van de grond te krijgen. Het is geen makkelijke opgave om de zorg in de eigen omgeving op wat grotere schaal dan de eigen familie te organiseren.

Solidariteitsprincipe

Kortom: het is goed dat er meer ruimte komt voor eigen initiatieven van burgers, maar dat betekent niet dat de (langdurige) zorg geheel of grotendeels aan initiatieven van burgers kan worden overgelaten. De overheid kan hoge verwachtingen hebben van het vermogen om voor hun naasten te zorgen, dat strookt niet met de verwachtingen die burgers hebben van de overheid. Volgens een recente SCP publicatie (Boer, A de 2012) vindt tweederde van de burgers dat mensen die recht hebben op zorg daar ook een geldbedrag (PGB) voor moeten kunnen krijgen. Eveneens tweederde vindt dat de overheid een taak heeft bij het financieren van huishoudelijke hulp voor zieken. Het solidariteitsprincipe kan dus nog steeds rekenen op een aanzienlijk draagvlak. Dat geldt ook voor het mogelijk maken van eigen regie van de patiënt.

Wel moet je bedenken dat het bij al deze initiatieven van burgers in de zorg meestal gaat om initiatieven van gelijkgestemden. Psychiatrische patiënten, kwetsbare ouderen en overbelaste mantelzorgers hebben veel minder de neiging om zich te organiseren en eigen initiatieven te ontwikkelen. (Uittermark, 2012, Jager-Vreugdenhil, 2012.) Zij zijn grotendeels aangewezen op de faciliterende rol van de overheid en op initiatieven van burgers (vrijwilligersorganisaties, sociale entrepreneurs, maatjesprojecten) die verbindingen weten te leggen met deze

Literatuur

- V. Veldheer (red.), *Een beroep op de burger. Minder verzorgingsstaat, meer eigen verantwoordelijkheid? Sociaal en Cultureel Rapport 2012*, Den Haag: SCP.
- J. van Male, M. Duimel en A. de Boer, *Iemand moet het doen. Ervaringen van verzorgers van partners*, Den Haag: SCP 2010.
- J. Uittermark, *De gevaarlijke belofte van burgerschap 2.0*, 2012: www.socialelevraagstukken.nl
- M. Vreugdenhil, *Nederland participatieland? De ambitie van de Wet Maatschappelijke Ondersteuning en de praktijk in buurten, mantelzorgrelaties en kerken*, Amsterdam: Universiteit van Amsterdam 2012.

Mevrouw Valckx ►►

groepen. Bij deze groepen gaat een sterke rol van de overheid en zelforganisatie hand in hand. Maar juist hier zien we dat de facilitaire rol van de overheid wordt teruggeschoefd, met name op lokaal niveau. Het gevolg is dat deze groepen slecht vertegenwoordigd zijn in lokale WMO-raden en dat hun wankelende positie dus niet zichtbaar is voor de lokale politiek. Daarom is het ook een uitdaging aan gemeenten om in het nieuwe sociale beleid, waar de WMO, de Participatiewet en de Jeugdzorg in opgaat, het oude begrip *Community Organizing* weer van stal te halen. Versterk dus de eigen regie van burgers door ruimte te geven aan eigen initiatieven, door ook in de WMO het instrument van de PGB te handhaven en door je samen met zelforganisaties en vrijwilligersorganisaties sterk te maken voor het handhaven van het solidariteitsprincipe in de zorg.

=

Ma kan niet meer thuis wonen

Deze foto's gaan over mijn moeder, over afscheid nemen van een plek waar ze 45 jaar heeft gewoond, een groot deel alleen, en waar ze niet meer zelfstandig kan wonen.

Ze gaan ook over de dilemma's waar ouders en kinderen op een zeker moment mee te maken kunnen krijgen. Het nemen en loslaten van verantwoordelijkheid, tegen je gevoel in de ratio laten prevaleren.

Peter Valckx

De fraters van Barmhartigheid

De congregatie van de fraters van Tilburg stamt uit de negentiende eeuw. Haar patroon is Vincentius, die zei: 'Zie de arme als je leermeester.' De congregatie werd groot, met onderwijs als speerpunt. In de tweede helft van de twintigste eeuw raakte het religieuze leven in een crisis. Enkele fraters zochten naar nieuwe wegen om hun oude idealen ('de zeven werken van barmhartigheid') vorm te geven. Zo ontstond eind jaren negentig de Beweging van Barmhartigheid, die nu rond de 1500 participanten heeft. 'Zien – bewogen worden – in beweging komen' is haar motto.

Na de verkoop van Educatieve uitgeverij Zwijsen (in het bezit van de fraters) kon een oud landgoed bij Vught modern en duurzaam worden verbouwd. In 2000 opende kloosterhotel Zin, voor zingeving en werk, haar deuren. Naast workshops en christelijke en boeddhistische retraites levert de zalenverhuur het geld op voor een bijzondere gemeenschap, waar ook ieder half jaar een gastkunstenaar deel van uitmaakt. 'Kunst en spiritualiteit laten je alletwee over de horizon heen kijken, doen je vermoeden dat het leven niet plat is maar een geheim bezit', aldus frater Wim Verschuren.

De gastkunstenaar

Bij wijze van sabbatical woonde en werkte ik vier maanden in het gastatelier van Zin. De gesprekken met fraters Wim, Frans, Vincent en Niek lieten me nadenken over de relatie tussen compassie en creativiteit.

Bij Zin maakte ik o.a. vogelverschrikkers met Paul en zijn collega's van het Zinteam: ruim vijftien mensen met een verstandelijke beperking die de huishouding verzorgen. Riet – rijk aan associaties én rijkelijk aanwezig – werd een onverwachte inspiratiebron. Hier en op de volgende pagina's is een deel van dit beeldende werk te zien.

=

Mark Schalken verzorgt met zijn collega's van de Ruimte ontwerpers sinds tien jaar het ontwerp en de beeldredactie van de Helling.

de hongerigen voeden

de dorstigen laven

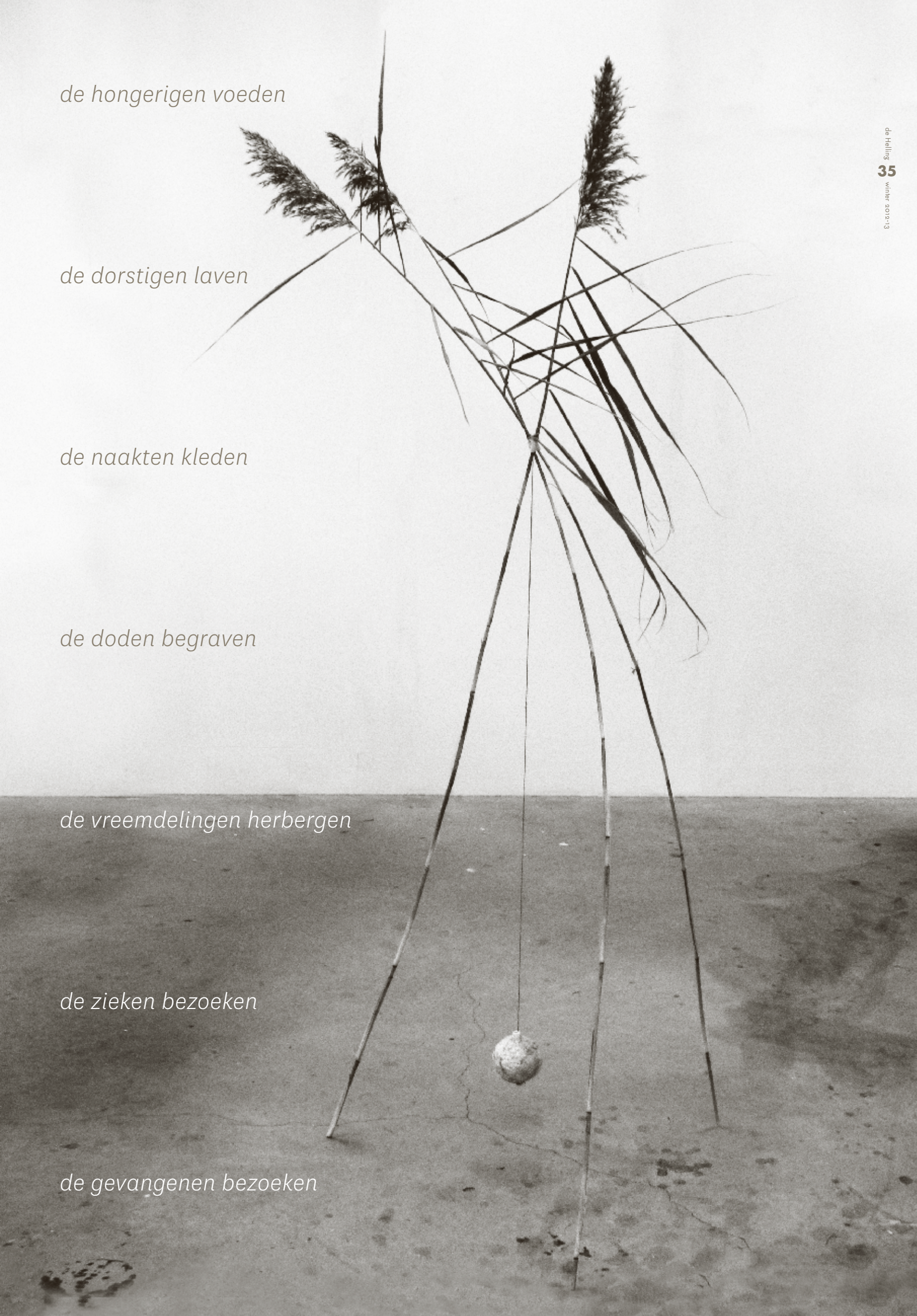
de naakten kleden

de doden begraven

de vreemdelingen herbergen

de zieken bezoeken

de gevangenen bezoeken

CDA weg uit de dichotomie markt-staat

Allereerst past een felicitatie aan het blad *de Helling*, het tijdschrift van het Wetenschappelijk Bureau van GroenLinks, voor het 25-jarig jubileum. Het is te prijzen dat het daarbij het thema verantwoordelijkheid centraal stelt. Volgens de uitnodiging bepaalt de interpretatie van het begrip 'eigen verantwoordelijkheid' in steeds sterkere mate het verschil tussen linkse en rechtse partijen. Dit vraagt om een weerwoord. De christendemocratie grondt immers het samenlevingsperspectief dat zij kan bieden op gespreide of persoonlijke verantwoordelijkheid, één van de sleutelbegrippen in haar denken. Ten onrechte wordt deze visie wel eens op één lijn gesteld met die van de liberalen. 'Persoonlijke verantwoordelijkheid' mag niet worden vereenzelvigd met een beperkte, egocentrische behartiging van het eigen belang, maar behelst een persoonlijke verantwoordelijkheid tegenover God, jezelf of je naasten, of ze nu tijdgenoten zijn of behoren tot volgende generaties. De veronderstelling achter de marktideologie dat het goed voor iedereen zou zijn als iedereen consequent zijn eigen belang nastreeft, blijkt –zo wordt ook door de financiële crisis geïllustreerd – niet waar.

Laat ik dit nader illustreren. De afgelopen jaren is gebleken dat er van alles mis is in de financiële sector. Ondoorzichtige producten werden aan de man gebracht, zoals hypotheek gebaseerd op buitenlandse valuta. Gemakshalve werd er echter niet bij verteld dat de risico's hoog zijn als de euro in waarde gaat dalen. Ook aan de discussie over bonussen lijkt geen einde te komen. Zeker niet nu blijkt dat de ingevoerde wettelijke beperkingen op bonussen massaal worden ontdoken door de vaste salarissen fors te verhogen. Al snel klinkt dan de roep om nog meer en betere regels. Maar dit is een misvatting. Teveel wordt daardoor de crisis benaderd vanuit het dichotome markt-staat denken. De markt zelf heeft bewezen deel te zijn van deze financiële crisis. Maar een sterke(re) rol van de overheid bij het oplossen van de oorzaken van de financiële crisis kan ook nooit volstaan. Het is een schier onmogelijke taak om als overheid te allen tijde

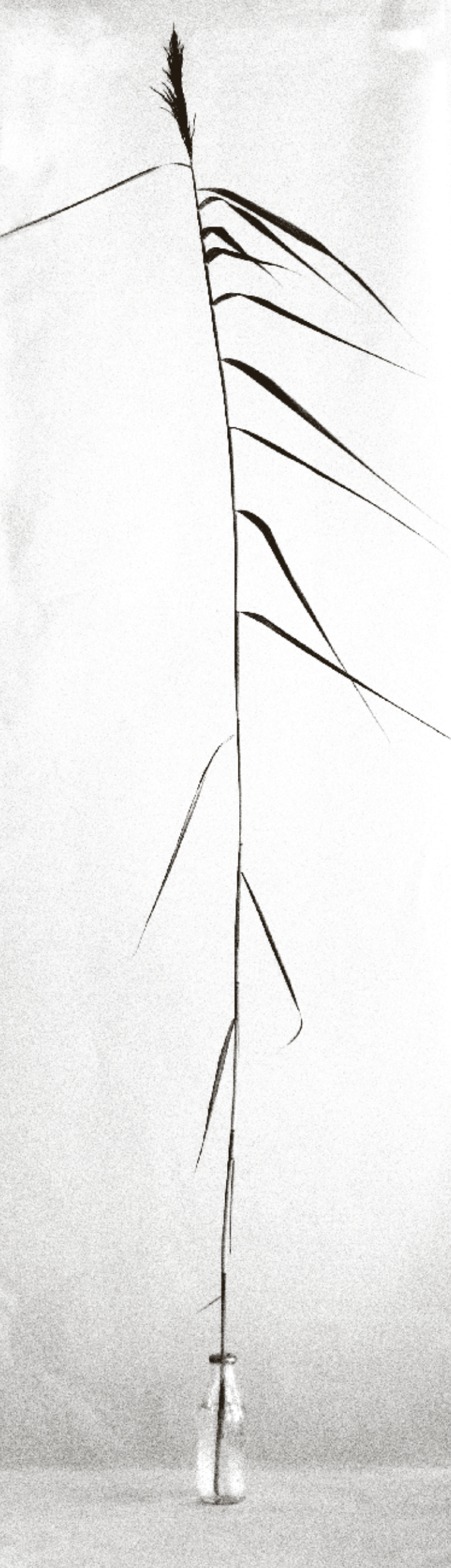
te willen voorkomen dat mensen zich ten koste van anderen schaamteloos verrijken. Er zijn dan zoveel regels nodig dat elke ondernemingszin wordt verstikt. Deze crisis biedt juist ruimte om de broodnodige ethische inzichten en waarden een plek te geven. Naar mijn overtuiging zou de Rijnlandse manier van bankieren met een lange termijn focus en een waardeoriëntatie – met een nadruk op noties als matiging, zelfbeperking en vertrouwen – in ere hersteld moeten worden. We kunnen uit de crisis komen door meer persoonlijke verantwoordelijkheid te nemen. Het is mijn overtuiging dat dit appel op persoonlijke verantwoordelijkheid van politieke partijen, dat zo kenmerkend is voor de christendemocratie, ook bij andere partijen zoals de uwe zou kunnen doorklinken.

=
*Raymond Gradus, Directeur
Wetenschappelijk Instituut voor
het CDA*

D66 individu in verbinding

'Eigen verantwoordelijkheid' staat bij veel mensen die zich progressief of links noemen in een kwade reuk. Het zou enkel een vermomming zijn van een neoliberale agenda voor een keiharde wereld van 'eten of gegeten worden' en het recht van de sterkste. Teveel mensen zouden niet in staat zijn om deze verantwoordelijkheid te dragen en ten onder gaan aan de druk van grote machtspartijen. Voor mij echter is eigen verantwoordelijkheid een wezenlijk en mooi begrip. Maar dan wel het soort eigen verantwoordelijkheid zoals in het sociaal-liberalisme terug komt. Hierin staat de vrijheid van het individu centraal – een individu dat in verbinding staat met z'n medemensen. De grote maatschappelijke trends als secularisering en individualisering van de afgelopen decennia illustreren een transitie van een mens die leeft als onderdeel van een collectief naar een individu dat leeft met verantwoordelijkheid voor het geheel. Dit is het soort eigen verantwoordelijkheid waar ik aan hecht en waar ik vertrouwen in heb. Het is een eigen verantwoordelijkheid die

Hoe definiëren andere
politieke stromingen het
begrip eigen verantwoor-
delijkheid? De Helling
nodigde alle weten-
schappelijke bureaus uit
hun visie te geven.

iets anders oplevert dan een ieder-voor-zich-maatschappij, maar het is ook een eigen verantwoordelijkheid die niet zomaar uit de lucht komt vallen.

Een daadwerkelijk geïndividueerd persoon doorziet dat hij niet alleen staat in de wereld, dat hij niet is als een eiland. Hij doorziet z'n eigen plaats in de maatschappij en heeft daardoor oog voor zowel de eigen mogelijkheden, als voor de gevolgen van zijn daden voor anderen. Ik zie hierin een aansporing om te zien of en hoe de overheid een andere relatie kan hebben met burgers. De vraag is dan niet zozeer of we een grote of kleine overheid willen, maar wat voor soort overheid. Een overheid die vooral zaken anders organiseert, met meer oog voor de in ieder mens aangeboren neiging om het heft in eigen hand te willen nemen. In mijn ogen is het een centrale opdracht voor de staat om het mogelijk te maken dat mensen eigen verantwoordelijkheid kunnen nemen. En dan gaat ook wel eens iets fout. Maar dat geeft niet, zolang we streven naar een maatschappij waarin fouten wel tellen, maar niet onherstelbaar worden afgestraft. Een wereld waarin mensen wordt toegestaan van hun fouten te leren. Want ook dat hoort bij eigen verantwoordelijkheid.

Eigen verantwoordelijkheid kan nooit een panacee zijn; er zijn tal van vraagstukken die nooit door een individu alleen of door een verzameling individuen kunnen worden opgelost. Dit geldt vooral wanneer men zich geconfronteerd weet met grote publieke, dan wel private machtspartijen. Een politieke discussie die vertrekt vanuit het beginsel van eigen verantwoordelijkheid hoeft absoluut niet alle verantwoordelijkheid voor maatschappelijke kwesties bij het individu te leggen. Maar omgekeerd weet je zeker dat het nemen van verantwoordelijkheid (voor het eigen handelen, voor de omgeving) te weinig wordt mogelijk gemaakt wanneer het überhaupt niet wordt gekoesterd.

=

Frank van Mil, hoofd mr. Hans van Mierlo Stichting, het Wetenschappelijk Bureau van D66

CU onderlinge verantwoordelijkheid

Verantwoordelijkheid is een kernbegrip in de christelijk-sociale traditie. Abraham Kuyper wees al op de grote diversiteit aan verantwoordelijkheden in de samenleving, alle met een eigen kleur naar gelang de sociale omgeving waarin ze worden gedragen. Nadruk op de verscheidenheid aan 'kringen' biedt een verrijking in een tijd waarin vooral wordt gedacht in termen van individu, markt en staat.

De accentverschuiving die we nu zien – van overheid naar samenleving, niet meer vooral naar de markt – valt toe te juichen. De verzorgingsstaat heeft teveel taken van de samenleving afgesnoept en burgers zachtjes in een luie leunstoel geduwd. De markt is nuttig, maar bleek teveel schaduwkanten te hebben om er blind op te kunnen vertrouwen. De nieuwe roep om eigen initiatief en actief burgerschap is nodig en sluit aan bij het christelijk-sociale denken. Daarin staat centraal dat ieder mens als persoon *verantwoordelijk* is voor zijn of haar leven. Ieder mens is geroepen zijn of haar talenten te benutten, te *beantwoorden* aan een roeping. De mens is een antwoordwezen. Dit overstijgt een individualistische benadering. Ik gebruik daarom liever de uitdrukking 'onderlinge verantwoordelijkheid' dan 'eigen verantwoordelijkheid'. Mensen groeien op en bloeien op in sociale contexten. Die zijn niet per se beknellend – zoals het (sociaal) liberalisme stelt. Normaliter leren we in sociale verbanden te leven, te zorgen, lief te hebben en van anderen afhankelijk te zijn op een volwassen manier.

Deze relationele benadering staat haaks op een tijdgeest waarin onafhankelijkheid het hoogste goed lijkt. Die gedachte bemoeilijkt de huidige omslag. Verantwoordelijkheid brengt ons voorbij het ik en drukt meteen met de neus op sociale feiten, op een morele orde. De ander is daar en we kunnen met diegene veelal niet maar doen wat we willen. De inrichting van ons leven is nu eenmaal niet volstrekt vrij(blijvend); dat als ideaal voorstellen is onhaalbaar. In onze op werk, prestaties en groei gerichte samenle-

ving is dat een uitdaging.

Het is zowel vanuit financieel als moreel oogpunt terecht dat de overheid een stapje terugdoet en meer aan burgers overlaat – al doet het Rijk dat wat stiekem over de band van de lokale overheid, die de bal hard doorloopt naar een onvoorbereide burger. Ook de overheid zelf heeft echter een cruciale eigen verantwoordelijkheid. Ze moet voorwaarden scheppen voor een actieve samenleving (die het ‘verantwoordelijkheidsvacuüm’ moet opvullen) en daarbij leren loslaten: motivatie ontstaat pas echt als burgers werkelijk ruimte krijgen en niet alsnog de overheidsagenda moeten ‘uitrollen’. Vervolgens kan de overheid zich richten op degenen die zorg het hardst nodig hebben: de weduwe en de wees, de zieke en de vluchteling.

=

*Geert Jan Spijker, directeur
a.i. van het Wetenschappelijk
Instituut van de ChristenUnie*

SP apathie voor gemeenschappelijke waarden en verworvenheden

De afgelopen twintig jaar is het steeds gebruikelijker om in de politiek over eigen verantwoordelijkheid te spreken. Burgers zijn vooral de schepers van hun eigen geluk of falen. Wie maatschappelijk succesvol is, heeft dat vooral aan zichzelf te danken. Wie dat niet is, moet de schuld daarvoor allereerst bij zichzelf zoeken. De nadruk op eigen verantwoordelijkheid kenmerkt de opmars van het (neo-)liberalisme na de Val van de Berlijnse Muur en het staatssocialisme, niet alleen in Nederland, maar overal in Europa. Individuele ontplooiingsmogelijkheden kwamen centraal te staan en de overheid werd van potentiële bondgenoot van burgers allereerst een probleem, dat te veel geld verspilde en burgers in de weg zou staan. De verzorgingsstaat, ooit opgericht om mensen zelf sturing over hun leven te laten behouden in onzekere perioden, diende te worden herzien en ingeperkt met het doel mensen vooral te laten beslissen over hoe met hun geld en leven om te gaan.

Twintig jaar later plukken we daar de vruchten van. Voor sommigen smaken deze goed: veel burgers zijn heel goed in staat om voor zichzelf te zorgen. Zij zijn en blijven goed opgeleid en kunnen verantwoordelijkheid over hun eigen leven nemen. Anderen raakten in de knel en werden maatschappelijk terug geworpen. Niet voor niets concludeerde Marcel van Dam in zijn boek *De onrendabelen* dat er een nieuwe kloof gaapt in onze samenleving, waarin vijftien tot twintig procent van de mensen niet meer volwaardig in het sociale leven kunnen participeren.

Maar het grootste probleem van de nadruk op de eigen verantwoordelijkheid is de groeiende apathie voor gemeenschappelijke waarden en verworvenheden. Zo namen bankiers voor de financiële crisis heel goed hun eigen verantwoordelijkheid en wierpen daarmee de maatschappelijke orde haast omver, omdat deze op geen enkele manier in hun eigen of hun bedrijfsplannen enige waarde was toegekend. En zo konden directeuren in de (semi-) publieke sector goed voor zichzelf zorgen en daarmee het publiek belang schade toebrengen. Ook in bredere context staan gemeenschappelijke idealen op de tocht. En dat is niet vreemd, wanneer politici en leidende opiniemakers jaar in, jaar uit hebben verkondigd dat mensen toch vooral goed voor zichzelf moeten zorgen.

De huidige economische en morele crisis waar we nu in zitten, is geen natuurverschijnsel, maar het product van dat overtrokken notie dat de samenleving niets meer is dan de optelsom van individuele calculerende burgers. Willen we ooit sterker uit deze crisis komen, zal dat per definitie sociaal moeten zijn: meer gemeenschappelijke waarden en zorg voor wat van ons allemaal is. Als de politiek daarin het voortouw durft te nemen, zullen heel veel burgers, opgelucht, volgen.

=

*Arjan Vliegthart, directeur
Wetenschappelijk Bureau SP en
lid van de Eerste Kamer voor de
SP*

PvdA

De uitgelokte Amerikanisering van Europa

De lofzang op het begrip eigen verantwoordelijkheid in kringen van beleid en bestuur roept meer vragen op dan het vergezichten opent. Hoe de timing te verklaren? Waarom juist op het moment dat er een kwantumsprong wordt gemaakt in termen van politieke schaalvergroting – de Totale Europese Unie van Van Rompuy c.s. –, waarom juist op dat moment mensen losgeweekt uit de arrangementen van de democratische natiestaat, en terugwerpen op hun institutieloze zelf? Hoe verhoudt de schaalvergroting van Europa, van de globalisering, van de wereldmarkt, van het *worldwideweb* zich precies tot het micro-individuele niveau van eigen verantwoordelijkheid? Waarom een hyperrationeel beroep op eigen verantwoordelijkheid, terwijl de boekhandels vol liggen met boeken over hersenonderzoek die de individuele vrijheid en eigen verantwoordelijkheid wegreduceren: 'Wij zijn ons brein'?

En hoe pakt in een tijd waarin technologische efficiëncysystemen in markt en overheid dominant zijn, die individuen tot ver over de privacy-grens heen volgen, monitoren en manipuleren; hoe pakt in zo'n totaal doorgedraaide managerial efficiëncysamenleving een beroep op eigen verantwoordelijkheid precies uit in termen van macht en vrijheid? Vanzelfsprekend. Op huis-, tuin, en keuken-niveau is niemand tegen eigen verantwoordelijkheid. Je bent zelf verantwoordelijk voor je leven. Je voedt je eigen kinderen op. 'Je houdt je eigen broek op'. Noem alle gemeenplaatsen maar op. Waar en door wie wordt eigenlijk het tegendeel beweerd en geleefd? Zelfs in de Grote Zorgsystemen van de Verzorgingsstaat blijken mensen de facto terug geworpen te zijn op 'eigen verantwoordelijkheid', willen ze die systemen kunnen overleven: neem het ongehoorde misbruik in de jeugdhulpverlening.

Hoe past het door de politiek ingezette eigen verantwoordelijkheidsoffensief in een meritocratische prestatimaatschappij, waar de illusie heerst dat men geheel op eigen kracht maatschappelijk succesvol wordt? Succes is je eigen verantwoordelijkheid! Is

eigen verantwoordelijkheid een eis die maatschappelijke geslaagden exclusief voorleggen aan de maatschappelijk minder geslaagden, en nooit aan zichzelf?

We leven in een samenleving waar de notie van positieve vrijheid (Isaiah Berlin/Hans Blokland) verdampt is geraakt. Een individueel vrijheidsbegrip (tegenover anderen, tegenover het collectief, tegenover de gemeenschap, tegenover de staat) overheerst een meer communitaristisch positief vrijheidsbegrip, de idee dat mensen pas werkelijk vrij kunnen worden en aanspraak kunnen maken op gelijke kansen, als een hoogwaardige, moderne samenleving daarvoor arrangementen biedt, als een top-onderwijsstelsel, goede gezondheidszorg, sociale zekerheid bij nieuwe risico's: de moderne verzorgingsstaat.

Een beroep op eigen verantwoordelijkheid binnen die collectieve systemen is zeer goed te verdedigen, in termen van een balans tussen rechten en plichten, tegen *free riding* en *moral hazard*, en asociaal misbruik van gemeenschapsvoorzieningen, maar een totaal neoliberale substitutie van het concept van positieve vrijheid door de notie van eigen verantwoordelijkheid, leidt – vroeger of later – tot de Amerikanisering van Europa.

Ik weet niet goed waarom De Helling het begrip "eigen verantwoordelijkheid" zo centraal heeft willen stellen. Ik hoop in de meest kritische zin. Maar bij links – bij mijn eigen partij, zo goed als bij GroenLinks – weet je het tegenwoordig niet meer. Die partijen stellen zich soms zo bizar 'mainstream' en bestuurlijk op, zo elitair gedreven door volkshaat en populisme-obsessies, dat je niet een, twee, drie meer weet welke lading dit eigen verantwoordelijkheids-discours in godsnaam gaat krijgen.

Ik hoop dat De Helling afscheid wil nemen van de meritocratische en sociaal-liberale dwaalgedachten die wel in hoogopgeleide linkse kring leven. Immers, wat is de eigen verantwoordelijkheid van Griekse en Spaanse jongeren om een baan te vinden in hun door de eurocrisis vernietigde volkshuishoudingen? Wat is de eigen verantwoordelijkheid van een 50-plus MBO'er om in deze economische recessie zijn baan niet te verliezen

in een conjunctuurgevoelig Brabants familiebedrijf?

Wie dat cliché KRO-programma, SPOORLOOS, regelmatig gezien heeft, weet wat voor relatief begrip eigen verantwoordelijkheid is en moet blijven. De mooiste scene daarin is nog altijd die waarin een goed doorvoed, goed gekleed, goed opgeleid Colombiaans meisje uit het Friese Dokkum haar zusje ontmoet in de vuilste sloppenwijk van Bogota. Jonge prostitué, vieze kleren, nauwelijks tanden, klein hutje.

Wie had er nog iets te melden over eigen verantwoordelijkheid?

=

*René Cuperus, medewerker
Wiardi Beckman Stichting,
Wetenschappelijk Bureau PvdA*

VVD wat volgt uit eigen keuzes niet over de schutting gooien

Echte liberalen stellen het individu centraal. Het individu is het startpunt van hun denken en handelen en wie de naam liberaal verdient behoort politiek te toetsen aan de vraag of voorgestelde maatregelen en bestaande wetten wel ten goede komen aan (de vrijheid van) individuen. Vaak wordt dit principiële individualisme verkeerd begrepen of vals voorgesteld, namelijk als: 'ieder voor zich'. Ten onrechte: liberalen menen wel degelijk dat veruit de meeste individuen op vrijwillige basis allerlei soorten relaties met elkaar zullen aangaan. Individueel mogen echter nooit in relaties opgesloten zitten.

Het aangaan van relaties met elkaar schept verplichtingen, oftewel verantwoordelijkheden. Maar waar de relaties uit vrije wil zijn aangegaan of in stand worden gehouden, vloeien ook die verantwoordelijkheden uit deze vrijwilligheid voort. Verantwoordelijkheid hebben voor anderen ligt dus bovenal in het verlengde van de keuzes die iemand maakt. Met een bepaalde keuze neem je een verantwoordelijkheid op je. Verantwoordelijkheid is geen opdracht die de staat mag opleggen naar het politici betaamt. Opgelegde verantwoordelijkheid is slechts aanvaardbaar voor zover strikt nodig om de vrije samenleving en de daartoe benodigde wetten in stand te

houden. Zo kán in het uiterste geval de staat van vrije burgers verlangen dat zij de vrijheid gewapenderhand verdedigen als een vijand de eigen samenleving dreigt te verpletteren. Anderzijds betekent de verantwoordelijkheid die burgers hebben om de vrije samenleving in stand te houden dat zij geen onnodig beroep doen op de zogenoemde 'collectieve' middelen, die feitelijk bestaan uit gelden die aan hun individuele medeburgers worden onttrokken.

Waar de samenleving bestaat uit individuen die een onoverzichtelijk web van relaties met elkaar spannen – voor de goede orde: gelukkig maar dat dit onoverzichtelijk is, want die relaties komen voort uit een oneindige hoeveelheid eigen keuzes; er is geen centrale 'wever' – en de staat zich daar, al dan niet terecht, ook stevig in mengt, is het wel van groot belang dat verantwoordelijkheden in die wirwar niet verloren gaan. Dat is alleen te voorkomen door, overeenkomstig liberaal inzicht, verantwoordelijkheden in de samenleving bij individuen te laten en hun verantwoordelijkheden scherp te scheiden van die van de staat.

Eigen verantwoordelijkheid betekent dat individuen de verantwoorde-lijkheid voor de eventuele gevolgen van hun keuzes niet mogen ontlopen en dus niet over de schutting mogen gooien. Dat doen zij onder andere wanneer zij de verantwoordelijkheid bij 'het collectief' leggen. Als burgers bijvoorbeeld niet met geld weten om te gaan en er voor hen vervolgens een schuldsaneringsregeling wordt getroffen waarbij een deel van de schuld wordt kwijtgescholden, draaien andere burgers op voor het gat in de hand van degenen die zich aan hun eigen verantwoordelijkheid onttrekken. En wie kinderen neemt – tegenwoordig toch duidelijk een kwestie van eigen keuze – zal de verantwoordelijkheid voor de zorg voor hen zelf op zich dienen te nemen en mag geen beroep doen op wat 'de collectieve middelen' wordt genoemd.

=

Fleur de Beaufort en Patrick van Schie zijn respectievelijk wetenschappelijk medewerker en directeur van de Teldersstichting, het onafhankelijk Wetenschappelijk Bureau ten behoeve van het liberalisme gelieerd aan de VVD.

▶ verder lezen

Ringo Ossewaarde

Eigen verantwoorde- lijkheid: bevrijding of beheersing?

(RMO Reeks) 2006

Zo'n vijf jaar geleden begon het sommigen op te vallen, dat het begrip 'eigen verantwoorde-
lijkheid' steeds populairder werd
bij bestuurders en politici van uit-
eenlopende politieke snit. De Raad
voor Maatschappelijke Ontwikke-
ling gaf opdracht het te onderzoe-
ken en dat leidde tot een studie
die nog steeds de moeite waard
is. Met behulp van een discours-
analyse beschrijft Ossewaarde wat
politieke partijen en beleidsmakers
onder eigen verantwoordelijkheid
verstaan. Vervolgens bespreekt
hij voor vier terreinen (integratie,
veiligheid, jeugdzorg en geestelij-
ke gezondheidszorg) welke instru-
menten beleidsmakers inzetten
om de eigen verantwoordelijkheid
van burgers te bevorderen. Net
als het recente SCP rapport toont
Ossewaarde aan dat de overheid
eigen verantwoordelijkheid wil
bevorderen, maar tegelijk nauwge-
zet bewaakt tot welke uitkomsten
dit leidt. De beoogde vergroting
van autonomie en vrijheid van bur-
gers gaat gepaard met een toe-
name van toezicht, monitoring en
controle. Dat roept de vraag op of
de bevordering van eigen verant-
woordelijkheid nu leidt tot bevrij-
ding of eerder tot beheersing van
burgers.

Erica Meijers

Een beroep op de burger

In november 2012 presenteerde
het Sociaal en Cultureel Planbu-
reau zijn twintigste Sociaal en Cul-
tureel Rapport. Onder de titel 'Een
beroep op de burger: minder ver-
zorgingsstaat, meer eigen verant-
woordelijkheid?' onderzoekt het
SCP de toegenomen eigen verant-
woordelijkheid van burgers.
De overheid vindt steeds vaker dat
zij zich kan terugtrekken, vaak om
financiële redenen. Tegelijk wil de
burger meer vrijheid om zijn eigen
leven vorm te geven.

Het SCP beschrijft verschil-
lende sectoren, zoals onderwijs,
kinderopvang, volkshuisvesting,
zorg, inburgering en veiligheid.
Het rapport komt uit bij een nieuw

model, dat er als volgt uit ziet: de
overheid definieert een probleem
en de beoogde uitkomsten van
beleid. Daarbinnen wordt een rol
voor de burger geformuleerd, die
inhoudt dat die zoveel mogelijk
bijdraagt aan het realiseren van
de beleidsdoelen. De staat wordt
gepresenteerd als partner van de
burger, maar vult tegelijkertijd in
welke 'eigen verantwoordelijkheid'
de burger heeft.

Ook besteedt het SCP aandacht
aan de publieke opinie over eigen
verantwoordelijkheid: de meeste
mensen zijn positief over meer
eigen verantwoordelijkheid, maar
ze maken zich wel zorgen over hun
bestaanszekerheid en de zeker-
heid om op zorg van de overheid te
kunnen blijven rekenen. Zie ook het
artikel van Evelien Tonkens op p. 12.

Marloes Daling

Duco Bannink, Hans Bosselaar,
Willem Trommel (eds.)

Crafting Local Welfare Landscape

Boom 2013

Dit boek analyseert de ontwik-
keling van verzorgingsstaat naar
activeringsstaat. De welvaartstaat
verandert in een samenleving waar
burgers steeds meer zelf (moeten)
regelen. Onder invloed van welke
ontwikkelingen vindt deze ver-
schuiving plaats en wat is ervan te
verwachten? In elk geval verwach-
ten Trommel en zijn medeauteurs
dat publieke instituties een gro-
tere grip op het individuele leven
van burgers gaan uitoefenen.
Zij constateren een paradox van
gesuggereerde autonomie en con-
trole van bovenaf. Maar het boek
onderzoekt vooral het experimen-

tele karakter van de lokaliserings-tendens. Hoe opereren de verschillende deelnemers aan dit proces? De eerste conclusie is dat dit niet allereerst een politiek proces is, maar dat instituties en professionals het voortouw hebben. De term *crafting* staat voor het belang van lokale kennis en expertise, het experimentele karakter van lokale beleidsontwikkeling en het open karakter wat betreft de uitkomst. Het eerste deel van het boek werkt dit vooral theoretisch uit, in het tweede deel wordt ingegaan op de praktijk. De conclusie: nationaal beleid is nog altijd sterker en bepalend, maar dat kan veranderen. Stevige kost dit boek, maar hoogelijk interessant voor bestuurders en beleidsmakers die midden in deze ontwikkeling staan.

Erica Meijers

Anne Marieke Schwencke

Energieke Bottomup in Lage Landen

2012

Als je alleen naar de cijfers kijkt, zetten burgerinitiatieven op het gebied van energie weinig zoden aan de dijk. De gevestigde energieleveranciers zijn nog altijd de belangrijkste spelers in de energievoorziening. Maar deze initiatieven oefenen wel druk op de politieke uit om beleid te maken en op energieleveranciers, om duurzamer te werk te gaan. Dat is de conclusie van het rapport *Energieke Bottomup in Lage Landen* van Anne Marieke Schwencke, onderzoekster op het gebied van energie, klimaat en duurzame ontwikkeling. Ze inventariseert een grote hoeveel-

heid initiatieven van burgers op het gebied van duurzame energie. Volgens Schwencke is er wereldwijd sprake van *globalisation reversing* – het proces van schaalvergroting, privatisering stuit op zijn grens en er is steeds meer verzet tegen de hierbij behorende anonimisering, onteigening en machteloosheid. Wat haar betreft is dit een hoopvolle ontwikkeling: een onzichtbaar reguleringsmechanisme zorgt ervoor dat wij als collectief tegenwicht bieden als de balans verloren dreigt te gaan. Burgers zoeken niet alleen naar een nieuwe relatie tussen burger en overheid, maar ook naar een nieuwe balans tussen het individu in een gemeenschap in relatie tot de markt. Het volledige rapport, met alle voorbeelden is te downloaden op: www.asisearch.nl/energieke-bottomup-in-lage-landen/

Marloes Daling

Expeditie burger

De enorm gegroeide aandacht voor (actief) burgerschap, die soms grenst aan verheerlijking, vraagt om nader onderzoek, vond FORUM, Instituut voor Multiculturele Vraagstukken. Burgerschap is niet statisch, burgers zijn niet te vatten in categorieën, en projecten zijn niet terug te brengen tot een lijstje objectieve succes- en faalfactoren. FORUM benadert burgerschap dan ook als een proces. Dit najaar reisde ze daarom door Nederland en verzamelde verhalen over wat burgers braaf, boos en betrokken maakt. *Expeditie Burger* onderzoekt de veranderende verhouding tussen burger, overheid en het maatschappelijke midden. De keerzijde van de lofzang op actief burgerschap komt ook aan bod. Wat is het gevolg van de focus op de assertieve burger? Welk profiel wordt hier (on)bewust en (on) bedoeld mee geschetst? Wat betekent een groei van zelfredzame burgers voor het samenleven in Nederland? Wat nu als je als burger niet kunt voldoen aan dit beeld? En laat de (lokale) overheid de burgers wel echt vrij in hun zelfredzaamheid? In 2013 brengt FORUM verslag uit. Zie hiervoor www.forum.nl/expeditieburger.

Renée Frissen

Etsen

Zelfportretten, begeleid door Margerite Luitwieler

Margerite Luitwieler: "Verantwoordelijkheid gaat wat mij betreft over respect en wederkerigheid. Wanneer ik kinderen les geef, vraag ik ze om mij te vertrouwen en zich open te uiten; ik heb dan ook de verantwoordelijkheid zorgvuldig om te gaan met wat ze maken. Als ze met hun op school gemaakte portretten in hun nette kleren de etsruimte binnenkomen, vinden ze het hier meestal eerst vooral vies en mij maar raar, in mijn stofjas vol verfvlekken. Maar als ze horen dat ze zelf een schort aankrijgen, doen ze meestal graag mee. Voor kinderen met ADHD is het soms moeilijker, maar door ze een taak te geven, de verantwoordelijkheid over de etspers bijvoorbeeld, krijg je ze dan toch mee. Het is ook een enorme overgang, van de hectiek van de groep naar het persoonlijke, geconcentreerde werk als het maken van een ets. Maar er komen vaak prachtige dingen uit, die me echt raken door de directheid in de verbeelding van emoties. Ik denk dat het heel erg belangrijk is om kinderen toegang te geven tot creativiteit, want vaak krijgen ze dat van huis uit niet mee. Het snijdt

me door mijn ziel als ik zie dat sommige kinderen hun werk niet eens mee naar huis willen nemen, omdat er daar niemand is die er met aandacht naar zal kijken. Ik ben een keer maanden later nog naar een naschoolse opvang gefietst om tekeningen af te leveren, alleen maar omdat er misschien een kind tussen zit voor wie de erkenning van dat portret echt iets betekent. Dat zie ik als mijn verantwoordelijkheid."

De etslessen voor schoolkinderen gaf Margerite Luitwieler samen met Guus Glass, docent Grafiek bij MK24 een van de oudste kunstateliers van Amsterdam. Hij beheert één van de laatste grafische werkplaatsen in Amsterdam. De lessen zijn gestopt omdat er geen subsidie meer voor is. Margerite Luitwieler geeft behalve kunstlessen aan kinderen, ook tekenlessen aan volwassenen, ze is beeldend kunstenaar en dichter.

www.margeriteluitwieler.nl
www.mk24.nl

Van de meeste etsen kon helaas de naam van de maker niet meer achterhaald worden.

Het zelfportret achterop de Helling maakte Rogelio in 2005 in klas 1c van het Montessori College Oost in Amsterdam. Nu volgt hij een HBO opleiding Communicatie, Multimedia & Design. Ook de foto hiernaast is een zelfportret, met dank aan Bernice Siewe.

Rogelio Nedd

"Ik wil een leuk, interessant en actief leven. Als dingen niet meteen lukken, geef ik niet op. Gewoon blijven proberen.

Verantwoordelijk voor jezelf zijn, wil zeggen dat je op jezelf let, dat je niet allerlei rare toeren uithaalt. Je eigen gedachten hebben, vind ik belangrijk en je niet snel door anderen laten beïnvloeden. Goed nadenken voordat je wat doet. Ok, dat klinkt braaf, maar het betekent niet dat ik saai ben. Gezelligheid hoort natuurlijk bij leuk leven, maar je moet niet van het goede pad afgaan. Drugs en dat soort dingen, dat past er niet bij. Door de jaren heen heb ik dat van het leven geleerd. Buiten heb ik dingen gezien en meegemaakt, zoals jongens die alleen maar rondhangen en dan dacht ik; nee, dat is niks, nutteloos, wat bereik je daarmee. Ik wil mezelf blijven, mijn eigen weg vinden.

Op mijn zeventiende heb ik mezelf als doel gesteld om op mijn eenentwintigste het huis uit te zijn. Dat is gelukt. Sinds een paar maanden woon ik op mezelf. Ik heb me voorgenomen dat mijn nieuwe huis niet vies en rommelig mag worden. Nu hoor ik van mensen die me bellen en vragen wat ik aan het doen ben; jij bent elke dag aan het schoonmaken! Zeg ik; sorry, mijn huis is even niet schoon.

Voor mijn ouders wil ik een goeie jongen zijn, en ook voor mezelf. Mijn moeder heeft wel stress gehad van hoe het ging met mijn zus en broer. Die hadden problemen om vooruit te komen. Ik dacht; ik ga proberen om het in één klap goed te doen. Dus ik heb er wel een schepje bovenop gelegd, om het voor haar rustiger te maken.

Voor een stuk of vier, vijf mensen voel ik me verantwoordelijk. Dat zijn vrienden en familie. Als ze ergens niet uitkomen, geef ik ze advies over wat volgens mij de goede richting is. Dat komt meestal vanzelf bij me op. Als het toch mis gaat, denk ik; jammer, had nou geluisterd. Maar je kan daar toch niet veel aan doen.

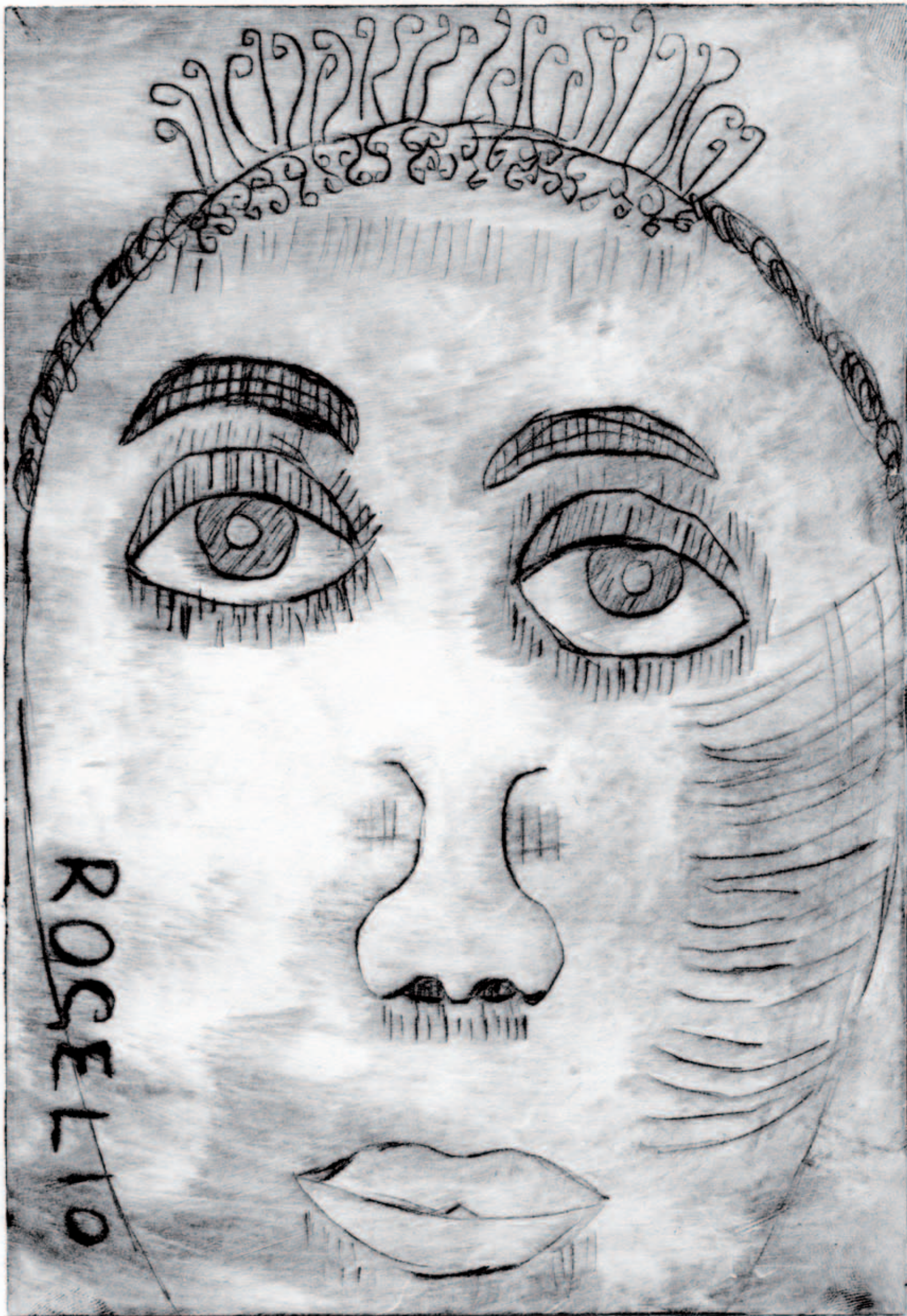
Misschien let ik wel scherper op mijn eigen verantwoordelijkheid omdat ik niet wil worden afgeschilderd als de Antilliaan in de krant, die niets heeft gedaan, geen opleiding, werk en blabla-bla. Ik heb daar nooit zo over nagedacht, maar het zou goed kunnen dat ik daarom een goed voorbeeld wil geven.

Bij die ets kregen we de opdracht te tekenen hoe je was en hoe je eruit zou willen zien. Ik wilde altijd simpeler haar hebben, dat je meer kan stylen. Dus heb ik grote krullen bovenop mijn hoofd getekend. Enne, zonder bril, want die wilde ik niet. Naarmate ik ouder word – ik was toen dertien en nu eenentwintig – maakt het me niet zoveel meer uit. Ik was veel afhankelijker van andere mensen in hoe ik naar de wereld en mezelf keek. Nu weet ik beter waar het om draait, waar ik op moet letten en wat interessant is."

=

Opgetekend door
Bernice Siewe

ROSELLIO